

หมอลมไฉยังสามารรถอธิบายถึงความแตกต่างของทฤษฎีเรื่องธาตุของหมอมือง ที่ต่างจากทฤษฎีธาตุของการแพทย์แผนไทย โดยบอกว่า ธาตุของหมอมือง มี 5 ธาตุ คือ ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ ซึ่งหมายถึงช่องว่างที่อยู่ตามส่วนต่างๆของร่างกายและเป็นธาตุที่สำคัญที่ช่วยให้พระพุทธเจ้าฟื้นคืนสติจากการเป็นลมหลังจากอดอาหารเป็นเวลาหลายวันจนร่างกายไม่สามารถทนได้ เมื่อฟื้นคืนสติจึงรับรู้ถึงการมีลมหายใจเข้าออกว่าเป็นจุดสำคัญของการมีชีวิตต่อไป บางครั้ง หมอมืองจึงเรียกธาตุที่ 5 นี้ ว่า ธาตุพระเจ้า

นอกจากนี้ ยังได้แสดงคัมภีร์ที่กล่าวถึงรายละเอียดของธาตุทั้ง 5 ธาตุ ที่มีความแตกต่างจากธาตุของทฤษฎีการแพทย์แผนไทยในบางส่วน เช่น ธาตุไฟซึ่งการแพทย์แผนไทยมี 4 อย่าง แต่ ของล้านนามีมากกว่า คือ ไฟที่ก่อให้เกิดความไม่สบายต่างๆ และไฟที่ทำให้จิตวิญญาณผูกติดกับองค์รวมเป็น 6 อย่าง ในคัมภีร์เดียวกันนี้ยังได้อธิบายชื่อของส่วนย่อยของธาตุต่างๆ เป็นชื่อเฉพาะของชาวล้านนาด้วย ซึ่งอาจบ่งชี้ว่า ทฤษฎีเหล่านี้มีมานานแล้ว

ปัจจุบันเป็นสมาชิก

- ชมรมหมอฟันบ้านดักคิลา อ. พร้าว จ. เชียงใหม่
- เครือข่ายหมอมืองเชียงใหม่
- สมาคมประกอบโรคศิลป์หมอชีวกโกมารภัจจ์ เชียงใหม่
- คณะกรรมการมูลนิธิแพทย์แผนไทยแห่งประเทศไทย

กรณีศึกษาหมอกำพล ทะนันไชย

หมอกำพล ทะนันไชย ปัจจุบันอายุ 49 ปี จบการศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย(กศ.น) เคยบวชเณร 3 พรรษา แต่งงานแล้ว อาชีพหลัก คือ ช่างประดับวัด

สาเหตุที่มาเป็นหมอมือง คือ มีความสนใจมากและต้องการสืบทอดภูมิปัญญา ทั้งดิน มี ความชำนาญพิเศษด้านการใช้ยาสมุนไพร และการรักษาโรคสาร แหล่งความรู้ที่ได้ คือ พระสงฆ์และหมอมืองรุ่นเก่าๆ รวมทั้งอ่านจากตำราต่างๆแล้วนำมาทดลองด้วยตนเอง ปรากฏว่าได้ผล จึงเผยแพร่การช่วยเหลือไปยังชุมชน

ปัจจุบันเป็น - นายกสมาคมหมอฟันบ้านล้านนาทางดง เชียงใหม่

- ประธานอำนวยการเครือข่ายหมอมือง เชียงใหม่

กรณีศึกษาหมออินดา ไปธิมา

หมออินดา ไปธิมา ปัจจุบันอายุ 71 ปี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และนักธรรมตรี เคยบวชเณร 6 พรรษา แต่งงานแล้ว มีบุตรชาย 1 คน

สาเหตุที่มาเป็นหมอเมืองเพราะมีความสนใจในวิชานี้เพื่อช่วยรักษาชีวิตเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แหล่งความรู้ที่ได้ คือ บรรพบุรุษ พระ ฤาษี อาจารย์ การนั่งสมาธิ ตำราต่างๆและการศึกษาด้วยตนเอง มาตั้งแต่ยังเด็ก เริ่มตั้งแต่การเก็บยา การเก็บรักษาสมุนไพร มีความสามารถด้านภาษา ล้วนใน ระดับดี จึงเรียนรู้ตำรับยาจากตำราโบราณต่างๆ มีความชำนาญด้านการใช้ยาสมุนไพร การนวด การ เจ็ดแหก รวมทั้งพิธีกรรม เน้นการช่วยเหลือเพราะครูอาจารย์สั่งสอนให้รักษาเป็นการทำบุญกุศล ไม่ ควรนำไปหารายได้เกินพอดี

ข้อปฏิบัติพิเศษของหมออินตา คือ มีศีลธรรม มีพรหมวิหาร 4 เมตตา กรุณา มุติตา โภโกโลกมาก มีความพอเพียง

ปัจจุบันเป็นสมาชิก

- เครือข่ายหมอเมืองเชียงใหม่
- ชมรมรักษาสุนัขบ้านแม่ อ. สันป่าตอง จ. เชียงใหม่
- สมาชิกหมู่บ้านยาไทย ต. บ้านแม่ อ. สันป่าตอง จ. เชียงใหม่

กรณีศึกษาหมอบุญ จันทบุตร

หมอบุญ จันทบุตร ปัจจุบันอายุ 63 ปี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่งงานแล้ว มี บุตรชาย 1 คน หญิง 2 คน

สาเหตุที่มาเป็นหมอเมืองเพราะมีความสนใจในองค์ความรู้และบรรพบุรุษอยู่ในวงการหมอ เมืองมาตลอด โดยฝ่ายบิดาเป็นหมอเมืองอยู่ที่จังหวัดลำปาง ส่วนฝ่ายมารดามีชื่อเสียงทางการใช้ โดยศาสตร์ เคยบวชเรียนโดยบวชเณรได้ 8 พรรษา จากนั้นบวชพระ 7 พรรษา จึงมีโอกาสได้ศึกษา ภาษาด้านนาจนชำนาญ เมื่อเลิกจากการเป็นพระแล้ว ได้ทำงานเป็นแพทย์ประจำตำบลเป็นเวลา 29 ปี พยายามศึกษาเพิ่มเติม พร้อมทั้งสะสมปีบิลาน ปีบิล เพื่อหาความรู้จนได้ใบประกอบโรคศิลป์สาขา เภสัชกรรมแผนโบราณ เมื่อ พ.ศ. 2516 มีประสบการณ์ด้านการรักษาโรคต่างๆมากมาย ชำนาญด้าน การใช้ยาสมุนไพร การนวดและประคบ การอบ การย่ำราง การเจ็ดแหก ต่อมาสามารถสอบได้ใบ ประกอบโรคศิลป์สาขามดงครุฑ และสาขาเวชกรรม จึงได้ตั้งสถานพยาบาลแพทย์แผนโบราณล้านนา 4 เติ่ง ใน พ.ศ. 2536 และรับสอนลูกศิษย์ที่สนใจการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ล้านนา ได้รับการ ยกย่องให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางการแพทย์พื้นบ้าน และได้รับรางวัลบุคคลดีเด่นทางภูมิปัญญาทอง ถิ่น จากศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดเชียงใหม่

ปัจจุบันเป็น นายกสมาคมหมอฟันบ้านล้านนาหางดง เชียงใหม่ ร่วมกับหมอกำพล ทะนันไชย

กรณีศึกษาหมอสมศักดิ์ กันติมูล

หมอสมศักดิ์ กันติมูล ปัจจุบันอายุ 35 ปี การศึกษาจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในวัยเด็ก ได้บวชเรียนที่วัดในหมู่บ้าน แต่ด้วยความสนใจในคาถา อาคม จึงสะสมตำราโบราณหรือปืบลาน ปืบลานต่างๆ ไว้เพื่อศึกษา และเมื่อรู้สึกว่าจะคัมยาก็จะคัมยาก็เอง ประกอบกับคุณตาเป็นหมอเมือง รักษาโรคลม ผิดเดือน มะไฮก และเป็นหมอต้าแยะด้วย จึงทำให้มีโอกาสได้เรียนรู้ การใช้ยาสมุนไพรต่างๆ หลังจากที่เป็นบ้านเห็นผลจากการที่รักษาตนเองได้ จึงขอให้รักษาโรคต่างๆบ้างและเริ่มเป็นที่รู้จักของชุมชน ปัจจุบันได้ใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคแทรกซ้อนให้กับผู้ติดเชื้อเอชไอวี มะไฮก และมีสมุนไพรบำรุงกำลัง มีขั้นตอนการรักษา คือ ดูอาการ และดำเนินการรักษาพร้อมให้คำแนะนำในการปฏิบัติตัวต่างๆตามแต่กรณี

หมอสมศักดิ์เป็นหมอเมืองที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวถ้าเทียบกับหมอเมืองคนอื่นๆ ขณะนี้ได้พยายามศึกษาหาความรู้จากหมอเมืองรุ่นเก่าและศึกษาด้วยตนเองจากตำราโบราณที่สะสมไว้ที่บ้านเป็นจำนวนมาก มีความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรและพิธีกรรมบางอย่างพอสมควร คาดว่าจะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดภูมิปัญญาต่างๆทางการแพทย์พื้นบ้านต่อไปในอนาคต จากการสัมภาษณ์แบบกลุ่มร่วมกับหมอเมืองคนอื่นๆของจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า หมอสมศักดิ์มีประสบการณ์จากการอ่านตำราโบราณมาแต่ยังไม่ได้จัดทำเป็นระบบอย่างจริงจัง ถ้าศึกษาต่อไปพร้อมกับมีผู้ให้คำแนะนำที่ถูกต้องก็จะเป็นประโยชน์ต่อวงการหมอเมืองเป็นอย่างยิ่ง

ข้อปฏิบัติพิเศษของหมอสมศักดิ์ คือ ห้ามกินข้าวที่บ้านศพ ห้ามลบหลู่พ่อแม่ อาจารย์และผู้มีพระคุณ ห้ามกินข้าวหรือรองเหลือจากคนอื่น

ระบบองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา

ปรัชญาแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพในวิถีชีวิตของชาวล้านนา

ลัทธิชาตินิยมแห่งการอยู่รอดทำให้มนุษย์ต้องดิ้นรนต่อสู้ เพื่อดำรงไว้ซึ่งชีวิตและเผ่าพันธุ์ เป็นจุดเริ่มต้นของประสบการณ์แห่งการเรียนรู้ และสั่งสมความรู้เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในธรรมชาติที่สลับซับซ้อน โดยมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันหลากหลายตามวาระ ผนวกกับมนุษย์มีสติปัญญาและจินตนาการที่ลุ่มลึก โดยผ่านกระบวนการสังเกต ตีความ วิเคราะห์ สังเคราะห์ และตรวจสอบอย่างต่อเนื่องมานานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์อันเป็นรูปธรรมไปสู่กฎเกณฑ์ที่เป็นนามธรรม เพื่อนำกลับมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับสิ่งที่มาคุกคามชีวิตความเป็นอยู่ อีกทั้งยังเป็นจุดกำเนิดของวิธีคิด วิธีการตัดสินใจ และแบบแผนในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบในสังคม เพื่อความอยู่รอดอย่างมีสุขภาพที่ดีในแต่ละท้องถิ่น จึงก่อเกิดภูมิปัญญาในการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพขึ้นมา

เนื่องจากมนุษย์จำเป็นต้องมีการเรียนรู้และปรับตัวให้ทันและสอดคล้องกับสภาพความผันแปรทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครองอยู่ตลอดเวลา ทำให้ปัจจัยเหล่านี้กลายเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวล้านนา ซึ่งจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ตามสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้หลอมรวมเป็นแนวความคิดในการดูแลสุขภาพสุขภาพแบบพื้นบ้าน ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของชาวล้านนา ซึ่งมีการผสมผสานและหลอมรวมเอาแนวความคิดเดิมในเรื่องของผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผนวกกับแนวความเชื่อในด้านพิธีกรรมทางลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนาที่หล่อหลอมมาสู่ดินแดนแห่งสุวรรณภูมิ

ดังนั้น เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตด้านสุขภาพของชาวล้านนา หมอเมืองจึงได้มีการอธิบายถึงการก่อตัวขึ้นของโลก โดยเริ่มตั้งแต่ความว่างเปล่าเนื่องจากได้มีไฟบรรลัยกัลป์มาเผาผลาญทำลายล้างสรรพสิ่งบนผิวโลก โดยธรรมชาติที่ชาวล้านนากล่าวถึงเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏอยู่ใน "คัมภีร์ไฟน้างกัลป์" ซึ่งประมวลอยู่ใน "คัมภีร์ปฐมมูลบุรี" ได้อธิบายถึงเหตุผลความเป็นไปของการเกิดทุกข์เข็ญขึ้นบนโลกมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น การเกิดเวร การเกิดกรรม และสิ่งไม่ดีต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นจนมีไฟบรรลัยกัลป์มาเผาผลาญล้างโลก

เมื่อพระอิศวรเห็นเป็นเช่นนั้นจึงทรงสร้างโลกขึ้นมาโดยการ "ฮาก" หรืออาเจียน ออกมาเป็นก้อน แล้วเสกให้เป็นธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อเกิดความสมดุลของธาตุทั้ง 4 จึงก่อเกิดสรรพสิ่งและสิ่งมีชีวิตขึ้นบนโลกมนุษย์ โดยมีลูกของท้าวเทวราช อาสามาดูแลทุกข์สุข เนื่องจากเห็นว่าบนโลกมีสิ่งเลวร้ายดัดจริตมากมาย ก่อนเดินทางจึงขอพรจากพระอินทร์เพื่อให้ตนฆ่าไม่ตาย ฆ่ากลางวันก็ไม่ตาย ฆ่ากลางคืนก็ไม่ตาย อีกไม่ตายด้วยคมหอกคมดาบ เมื่อได้รับพรแล้ว ก็ลงมาอยู่บนโลกมนุษย์ แต่กลับมามีอาการป่วยล้มตาย โดยจับมนุษย์และสัตว์กินเป็นอาหาร มนุษย์และสัตว์เหล่านั้นพยายามที่จะต่อสู้แต่ก็ไม่เป็นผล ความจึงร้อนถึงพระอินทร์ เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพิฆเนศจึงรับอาสาลงมาปราบลูกของท้าวเทวราช แต่ก่อนการเดินทางลงมาพระพิฆเนศได้ทูลถามพระอินทร์เกี่ยวกับพรที่ลูกท้าวเทวราชขอไว้ จึงพบว่ายังมีช่องว่างยามลุ่มค่ำ หรือโพล้เพล้ และมิได้ระบุถึงการถูกฆ่าตายด้วยงา เมื่อเห็นช่องว่างของพรดังกล่าว จึงลงมาสู้รบกับลูกของท้าวเทวราชจนเวลาลุ่มค่ำก็เข้ากอดและใช้งาทิ่มแทงร่างของลูกท้าวเทวราชจนตาย พระพิฆเนศจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระพิฆณุเจ้าโลก คอยปกป้องดูแลรักษาและเป็นบรมครูแห่งโลก ดังปรากฏตาม "คาถาถีนีสิงเห" เป็นที่เคารพนับถือแก่สัตว์โลกจวบจนถึงทุกวันนี้

ต่อมาภายหลังเมื่อมนุษย์เกิดเบื่อน่าย ความไม่จริง ไม่มีอะไรจริงแท้แน่นอนในโลกมนุษย์ จึงหันมาสนใจพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้หนึ่งคือ "คัมภีร์ปรมัตถสัจดา" ซึ่งเป็นธรรมะสูงสุดของสัตว์โลก กล่าวถึงหลักแห่งการเรียนรู้ให้พ้นจากทุกข์และหลุดพ้นจากองคะวิญญูสงสาร แทนที่จะถูกไฟบรรลัยกัลป์เผาผลาญทำลาย และการเวียนว่ายตายเกิด

จากความเชื่อดังเดิมที่ผสมผสานดังกล่าวนี้ ทำให้ชาวล้านนาสามารถอธิบายถึงสาเหตุและการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ได้อย่างเป็นองค์รวม โดยเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถเข้าใจได้ ทำให้ชาวล้านนามีการประกอบพิธีกรรมเช่นสรงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอให้ช่วยดูแลปกป้องรักษา อันเป็นสัจจาดิปัญญาของการอยู่รอดของชีวิตมนุษย์ โดยได้รับสืบทอดความเชื่อมาจากลัทธิพราหมณ์

นอกจากนั้นชาวล้านนายังมีความเชื่อถือเกี่ยวกับธาตุทั้ง 4 ซึ่งประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ โดยถือว่าเป็นจุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์ รวมถึงชาวล้านนายังมีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม โดยมีการอธิบายถึงการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์และชีวิตมนุษย์ อีกทั้งยังมีความพยายามที่จะแสวงหาและเรียนรู้หนทางดับทุกข์อันเป็นพระธรรมคำสอนของพุทธศาสนา

ชาวล้านนามองสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม และเชื่อว่าเหตุแห่งการเจ็บป่วยเกี่ยวข้องกับ "กรรม" ทั้งกรรมจากการกระทำในปัจจุบันและกรรมจากการสั่งสมมาแต่อดีตชาติ ดังนั้นสุขภาพจึงไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะหมอ หรือเรื่องเฉพาะยาและโรงพยาบาลแต่เพียงอย่างเดียว แต่สุขภาพเป็นเรื่องของการดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นสุข ทั้งในส่วนของบุคคล ซึ่งประกอบด้วยร่างกายกับจิตวิญญาณ ในส่วนของ

ครอบครัวและญาติมิตร ที่ต้องพึ่งพาเกื้อกูลและเอื้ออาทรกัน และในส่วนของสังคมสิ่งแวดล้อม ที่กำหนดกฎเกณฑ์และเงื่อนไขของวิถีการดำเนินชีวิต รวมทั้งศักยภาพทางภูมิปัญญาและเทคโนโลยีในการดูแลสุขภาพของส่วนบุคคลและชุมชน ซึ่งแตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น

ดังนั้น การมีสุขภาพดีของแต่ละบุคคล (ปัจเจก) ย่อมผูกพันและเชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตในครอบครัว ในชุมชน ในสังคมและในสิ่งแวดล้อมโดยรวมอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ เริ่มต้นแต่เกิด ที่พ่อแม่เป็นผู้กำหนดกรรมพันธุ์ของชีวิตใหม่ หากพ่อแม่ให้แต่กรรมดี ทารกย่อมมีสุขภาพดีโดยกำเนิด ความสามารถของชีวิตใหม่ที่จะเจริญเติบโตและอยู่รอดตามวงจรชีวิต เป็นขีดความสามารถที่มรดกรับยั้งของชีวิตที่เป็นไปตามกรรมที่ติดตัวมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพียงแต่ต้องมีเงื่อนไขและปัจจัยการดำรงชีวิตพื้นฐานที่เอื้ออำนวย เช่น มีอาหารที่มีคุณค่าไว้ประทังชีวิต มีอากาศบริสุทธิ์ไว้หายใจ มีน้ำสะอาดไว้ดื่มแก้กระหาย ที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยถูกชะตาราศี รวมทั้งมีเงื่อนไขและปัจจัยที่จะช่วยเกื้อหนุนให้การดำเนินวิถีชีวิตเป็นไปอย่างราบรื่น นั่นคือ มีครอบครัวที่อบอุ่น จุนเจือ เต็มдуช่วยเหลือจะเอื้ออาทรกัน ประคับประคองให้ทารกที่มีสุขภาพดีแต่กำเนิด ได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดีอย่างต่อเนื่อง มีสติปัญญาและมีพฤติกรรมที่เหมาะสม รวมทั้งมีสัมมาชีพที่จะดำรงชีวิตตามกฎหมายและเงื่อนไขของสังคม จนถึงวัยราดตามเงื่อนไขของชีวิต แม้ว่าช่วงระยะเวลาอันยาวนานตลอดช่วงอายุขัย อาจจะต้องเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บมากมาย ก็เป็นไปตามครรลองแห่งเหตุและปัจจัยของการดำเนินชีวิตตามธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเป็นปกติสุขตามอัตภาพ จนกว่าจะหมดลมหายใจอย่างสงบสุข

จะเห็นได้ว่า การมองสุขภาพในมิติทางวัฒนธรรม หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการมองสุขภาพในมิติของการดำเนินวิถีชีวิตนั้น เป็นการมองจากมุม "สุขภาพดี" (Good health approach) ตลอดช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งไม่ได้มองสุขภาพในเชิงเจ็บป่วย (Sick health approach) ที่มักจะมองจากโรคหรือการบำบัดรักษาเป็นหลัก กรณีตัวอย่างจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยล้านนาในสมัยก่อน นับเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดในการนำมิติวัฒนธรรมมาดูแลสุขภาพ ตั้งแต่เกิดจนแก่และตาย ซึ่งจะเห็นได้ว่าวิถีในการดูแลสุขภาพนั้นมุ่งให้เกิดความสมดุลของร่างกายและจิตใจเป็นหลักหรือมุ่งรักษาคณมากกว่ามุ่งรักษาโรค ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกลั่นกรองจากบรรพชนสู่ลูกหลาน หลากหลายตามสภาพพื้นที่ และเลื่อนไหลตามกระแสของวัฒนธรรม

ชาวล้านนาเชื่อว่า คนประกอบขึ้นจากรูปกับนาม คือ กาย (ธาตุ) กับใจ (ขวัญ) อย่างสมดุลและสัมพันธ์กัน เมื่อมีเหตุที่ทำให้เสียสมดุลและไม่สัมพันธ์กัน เช่น ขวัญตก ขวัญเสีย ขวัญหาย

ขวัญอ่อน หรือธาตุเสีย ธาตุอ่อน ธาตุพิการ ก็จะมีผลกระทบต่อสุขภาพได้ หากล้มป่วยลง การวิเคราะห์และวินิจฉัยปัญหาสุขภาพ ก็มักจะเริ่มจากการซักประวัติทั่วไป เช่น อายุ อาชีพ ครอบครัวย และความประพฤติ มีการสอบถามอาหารการกิน อาการและความเจ็บป่วยในอดีต หรือตรวจร่างกาย โดยการสังเกต รวมทั้งการตรวจ คำนวณธาตุ พิจารณาสมุฏฐาน หาลาเหตุว่า เกิดจากขวัญ หรือเคราะห์ (วิบาก/เวรกรรม) หรือผี หรือเลือดลม (ธาตุ) หรือจากการเบียดเบียนของพยาธิ (สิ่งบุกรุกนอกกายและสิ่งบกพร่อง/เสื่อมสภาพในกาย ไม่ได้หมายถึงเฉพาะปรสิต) เพื่อจะปรับสภาพร่างกายและจิตใจสู่ความสมดุล หรือให้การบำบัดรักษาเฉพาะอาการ

การบำบัดรักษา มักจะใช้หลักเสริมสร้างสิ่งขาด กำจัดส่วนเกิน ล้างออกสิ่งพิษ แก้ไขพยาธิ (หมายถึงอาการไม่สบาย) และบำรุงเลือดลม ให้เกิดความสมดุลของคนกับธรรมชาติ ซึ่งอาจจะใช้ อาหาร สมุนไพร หรือพิธีกรรมเข้าแก้ไข โดยอาหารไม่เพียงแต่จะใช้บรรเทาความทิว แต่ยังใช้เป็นยา และสมุนไพรด้วย โดยอาหารที่แสดงก็อาจกระตุ้นให้เกิดโรค หรือการเจ็บป่วย จึงต้องงดเว้นอาหารบางจำพวกกับบางสภาวะการณของคนที่อยู่ในบางสถานะ ส่วนสมุนไพรที่ใช้รักษาตามอาการมีทั้งสดและแห้ง ส่วนใหญ่จะใช้ในรูปตำรับมากกว่าสมุนไพรเดี่ยว โดยใช้ในรูปแบบต่างๆ ทั้ง กิน ทา สูบ ดม พอก อบ สัก รม ฯลฯ หากปวดเมื่อยและเจ็บป่วยทางกายก็อาจบำบัดรักษาโดยการนวด เพื่อคลายความเจ็บปวดของกล้ามเนื้อและคลายเส้นให้เลือดลมไหลเวียน นอกจากนั้นยังใช้วิธี อบ/ประคบสมุนไพร ทำพิธีส่งเคราะห์ สู่ขวัญ สืบชะตา บูชาเทียน และ เช็ด แหก ย่ำขาง เป่าท่า ขวากขุย ฯลฯ

สมุฏฐานโรคของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา

เป็นที่ยอมรับกันว่าการดูแลสุขภาพของคนในสังคมไทยอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรม ที่ประกอบด้วยระบบความคิด ความเชื่อ อันเป็นบรรทัดฐานของวิถีชีวิตในการดูแลสุขภาพที่เรียกว่า วัฒนธรรมสุขภาพ (Health culture) การแพทย์พื้นบ้านเป็นระบบการแพทย์หนึ่งที่มีบทบาทอย่างมากต่อการดูแลสุขภาพของคนในสังคมที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่ดั้งเดิม และเกิดการผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ หล่อหลอมจนกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่มีความสัมพันธ์กับสถาบันอื่นๆ อย่างแยกออกจากกันมิได้

จากความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาที่สั่งสมสืบทอดมาช้านาน ประกอบกับความเชื่อลัทธิพรานหมณ์และพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการก่อเกิดโลกและการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ กลายเป็นพื้นฐานแนวความคิดสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์ความรู้ในการป้องกันดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านล้านนาหรือภูมิปัญญาหมอเมือง ทั้งนี้ ด้วยความเป็นปราชญ์ชาวบ้านของหมอเมืองจึงสามารถอธิบายวิถีการดำเนินชีวิตด้านสุขภาพของชาวล้านนาได้ โดยเริ่มตั้งแต่การจุดลงมา

เกิดเป็นมนุษย์ว่า จิตจะเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะความแตกต่างของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งมีกรรมเป็นตัวกำกับมาด้วยเสมอ

หมอเมืองเชื่อว่า ร่างกายของสิ่งมีชีวิตประกอบด้วยธาตุ 5 อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และ อากาศธาตุหรือธาตุพระเจ้า โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ธาตุดิน เป็นส่วนที่ได้รับมาจากบิดา หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างมีคุณสมบัติเป็นของแข็ง คงตัว เป็นองค์ประกอบที่ทำให้ทั้งระบบคงรูปร่างอยู่ได้ มี 20 ส่วน ได้แก่

เกศา (ผม)	โลมา (ขน)	นขา (เล็บ)	ทันตา (เขี้ยว/ฟัน)
ตะไจ (หนัง)	มังสัง (เนื้อ)	นหารู (เอ็น)	อิฐู (กระดูก)
อิฐูมิญรัง (หมองดู)	วักกิง (มะแกว/ไต)	ทหยิง (หัวใจ)	ยกนัง (ตับ)
กิโถมกิง (หังพืด)	ปิ่นกิง (ม้าม)	ปีปผาสัง (ปอด)	ฮันดิง (ไส้ใหญ่)
ฮันตคุนัง (ไส้ร้อย)	อุทริยง (อาหารใหม่)	กรีสัง (อาหารเก่า)	มะทะเกศา (ดูกหัว)

ธาตุน้ำ เป็นส่วนที่ได้รับมาจากมารดา หมายถึง องค์ประกอบส่วนที่เป็นของเหลว มีคุณสมบัติซึมซาบได้ ทำให้อ่อนตัว เป็นตัวกลางที่ทำให้สิ่งต่างๆ ไหลเวียนไป มี 12 ส่วน ได้แก่

ปิดตัง (น้ำดี)	เสมหัง (น้ำเลือด)	ปุพโท (น้ำหนอง)	โลหิตัง (เลือด/เยื่อในกระดูก)
เสโท (เหงื่อ)	เมโท (มันขี้)	ฮัตตุ (น้ำตา)	วลา (มันเหลว)
เซโท (น้ำลาย)	สิงฆานิกกา (น้ำมูก)	ลลิกกา (น้ำยางเหลือง/น้ำมันไขข้อ)	
มุตตัง (น้ำเยี่ยว/น้ำปัสสาวะ)			

ธาตุลม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดการไหลเวียนหรือเคลื่อนที่ของสิ่งที่อยู่ในร่างกาย เช่น การไหลเวียนของเลือด เป็นต้น และยังทำให้อวัยวะต่าง ๆ สามารถรับเคลื่อนหรือทำงานได้ โดยมีบทบาทสำคัญในการทำให้ชีวิตมนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้ ธาตุลมมีทั้งหมด 7 ดวง ประกอบด้วย

1. กุสิสายากะมาวาคำ ลมขับเคลื่อนตัวคน /ลมที่หมุนเวียนตามเอ็น ทำให้อวัยวะทั้งหมดของร่างกายเคลื่อนไหวได้

2. อุตตังกะมาวาคำ (ลมพัดกลางขึ้นบน) - ฮัตโทกะมาวาคำ (ลมพัดบนลงล่าง) ทำให้เกิดการไหลเวียนและการถ่ายเทขึ้นในร่างกาย แต่เมื่อใดที่ลมทั้งสองพัดสวนทางกันจะทำให้เกิดโรคโลหิตเป็นพิษ ซึ่งลักษณะของธาตุลมกำเริบนี้จะเป็นสาเหตุทำให้เกิดการผิดปกติของร่างกาย ทำให้ไม่สบายหรือเกิดโรคขึ้นได้

3. ก่าโยจะวากะมาวาคำ ลมที่อยู่ในช่องท้องแต่อกลำไส้ ทำหน้าที่หมุน (บีบลม) ช่องว่างในองค์ ให้องค์คงรูปตามโครงสร้าง รวมถึงการช่วยหมุนให้เกิดช่องว่างในร่างกายหรือธาตุอากาศ ทั้ง 10

ช่อง (หรือเรียกว่าทวารทั้ง 10 โดยในผู้ชายจะมี 9 แต่สำหรับผู้หญิงนั้นจะมี 10 เนื่องจากนับรวมช่องคลอดด้วย) เพื่อให้สามารถดำรงความเป็นช่องว่างอยู่ได้

4. ไก่ตาจะยากะมาวาคำ ลมที่อยู่ในกระเพาะและลำไส้ ทำหน้าที่ขับเคลื่อนอาหารเข้า - ออก เพื่อนำพาไปสู่การเผาผลาญอาหารของธาตุไฟ และรักษาสสมดุลภายในกระเพาะและลำไส้ จนกระทั่งถึงการขับถ่ายกากอาหารออกนอกร่างกาย

5. กายากะมาวาคำ (ลมอัมคัมมิงคุนตรีระวาตา) ลมที่พัดทั่วสรีระร่างกาย ทำหน้าที่หมุนเวียน ขับถ่ายของเสียและระบายอากาศเข้า - ออกเพื่อรักษาสสมดุลของร่างกาย

6. อะลาละ ลมหายใจเข้า

7. ปัลลาละ ลมหายใจออก

ธาตุไฟ หมายถึง ความอบอุ่นหรือความร้อนที่อยู่ในร่างกายระดับหนึ่ง ส่วนหนึ่งได้รับจากมารดา ต่อมาเมื่อทารกกินอาหารได้ ก็ได้จากอาหารด้วย เป็นธาตุที่เพิ่มเติมเข้าไปในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และทำให้ร่างกายเกิดความสมดุลและทำงานได้ เพื่อก่อให้เกิดพลังแห่งชีวิต โดยธาตุไฟมีทั้งหมด 6 ดวง แต่ละดวงมีหน้าที่สำคัญดังนี้

1. อุณห์กิ (สันตปปักคี) ไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น โดยก่อก่อให้เกิดพลังงานความร้อนขึ้นในร่างกาย ถ้าไม่มีธาตุไฟนี้ก็จะทำให้ตัวเย็นและถึงตายได้

2. อาหารากิ (ปริณามัคคี) ไฟที่ใช้อย่อยอาหาร /เผาผลาญอาหาร เพื่อนำพลังงานจากอาหารมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ร่างกาย อีกทั้งยังทำให้อาหารสุก อุจจาระมีสีเหลือง ถ้าธาตุไฟเผาผลาญอาหารไม่ดีก็จะส่งผลให้อุจจาระธาตุพิการซึ่งจะเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยได้

3. เคนห์กิ (ปฤทฺธยัมคคี) ไฟที่ทำให้โกรธ / ร้อนรุ่ม / เครียด /หงุดหงิด ถ้าหากไม่สามารถควบคุมได้จะทำให้เกิดโรคเครียด

4. ปัจจะกิ (ศีลามัคคี) ไฟเผาผลาญร่างกายให้แก่ มีผลทำให้เกิดการเจริญเติบโตขึ้นในร่างกาย นับตั้งแต่วัยเยาว์จนถึงชราภาพ หากธาตุไฟนี้บกพร่องจะทำให้ร่างกายแคระแกรนไม่สามารถเจริญเติบโตได้ตามปกติ

5. จิรานากิ ไฟรักษาความสมดุลของอาการ /องค์ทั้ง 32 ไฟที่ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย /เกิดโรค ถ้าหากธาตุไฟนี้ด้อยหรืออ่อนแรงก็จะเป็นเหตุทำให้เกิดพยาธิ /ความเจ็บป่วยได้

6. มรณากิ ไฟที่ถูกจิตวิญญาณกับองค์ /รูป /ร่าง ไว้ หรือไฟที่ทำให้ตาย เป็นไฟที่ทำให้ร่างกายสามารถมีชีวิตอยู่ได้

นอกจากนี้คนเมือง (ชาวล้านนา) ยังเชื่อว่า ที่เป็นรูปร่างอย่างที่เราเห็นกันได้ เนื่องจากในร่างกายมนุษย์ยังประกอบไปด้วย "ธาตุพระเจ้า หรืออากาศธาตุ" ซึ่งหมายถึงช่องว่างภายใน (กลาง) ร่างกายของมนุษย์ ที่เชื่อมต่อกับทวารทั้ง 10 ประกอบด้วย หู 2 ตา 2 จมูก 2 ปาก 1 ทวารหนัก 1 ทวารเบา 1 แต่สำหรับผู้หญิงเพิ่มช่องคลอดอีกหนึ่ง จึงรวมเป็น 10 ที่ชาวล้านนาเรียกธาตุนี้ว่าธาตุพระเจ้า เนื่องจากคำสอนทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึง "อานาปานุสสติ" ซึ่งเป็นธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้โดยสังเกตลมหายใจเข้า-ออกจนมีสติและก่อให้เกิดปัญญา กอปรกับถ้าไม่มีช่องว่างเหล่านี้ธาตุลมก็จะไม่สามารถเข้าสู่ร่างกายได้ ดังนั้น ธาตุอากาศ (อากาศธาตุ) จึงถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดของความเป็นมนุษย์ หรือการมีชีวิตอยู่ หรือการมีลมหายใจ ถ้าองค์กายทั้งหมดนี้ครบถ้วนก็จะทำให้มนุษย์เรามีชีวิตสมบูรณ์ มีความสุข มีสุขภาพดี แต่ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่สมบูรณ์ก็จะเป็นสาเหตุทำให้เกิดโรค หรือความไม่สบายได้

มีหมอเมืองบางส่วนที่ให้ความสำคัญกับ "ธาตุกำเนิด" ซึ่งหมายถึง ธาตุเด่นที่ติดตัวบุคคลนั้นมาแต่กำเนิด ขึ้นอยู่กับวัน - เวลาที่คลอดออกมาจากครรภ์มารดาและเป็นไปตามกรรมเวรหรือตามจักรราศี ทำให้ธาตุกำเนิดของแต่ละคนไม่เหมือนกัน อาจจะมีธาตุใดธาตุหนึ่งมากกว่าหรือน้อยกว่าธาตุอื่นก็ส่งผลถึงการปฏิบัติตัวหรือวิธีการปฏิบัติในการดูแลสุขภาพไม่เหมือนกัน

เมื่อเริ่มมีการปฏิสนธิระหว่างธาตุเพศชาย (ธาตุดิน) กับธาตุเพศหญิง (ธาตุน้ำ) ขึ้นในครรภ์มารดา ก็จะก่อตัวเป็นรูป /องค์ /ร่าง หรืออาการ 32 ขึ้นมา เป็นอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย อวัยวะต่างๆ เหล่านี้จะเจริญเติบโตตามอายุครรภ์ของมารดาจนครบกำหนดคลอด ซึ่ง รูป /องค์ /ร่าง ดังกล่าวเกิดจากการปฏิสนธิของตัวอ่อนที่มีพัฒนาการขึ้นตามลำดับ ดังนี้

7 วันแรกหลังปฏิสนธิมีลักษณะเหมือนน้ำล้างเนื้อ

7 วันที่ 2 (14 วัน) มีลักษณะเป็นก้อนเลือดเล็กๆ

7 วันที่ 3 (21 วัน) จะมีลักษณะเป็นไข

7 วันที่ 4 (28 วัน) จะมีลักษณะเป็นแวมตานกยูง

7 วันที่ 5 (35 วัน) จะเกิดปัญจะสาขา

และ 7 วันที่ 6 (42 วัน) เกิดหน้าผาก จิตเดิมจะมาจุติ

เมื่อครบกำหนด 42 วัน หรือภายหลังจากการมีหน้าผาก จิตเดิมก็จะเข้าจุติในร่างที่ได้มีการเจริญเติบโตขึ้นมา แต่ถ้าหาก รูป /องค์ /ร่าง ที่เติบโตขึ้นมาไม่สมบูรณ์ หรือไม่มีการจุติของจิตเดิมก็จะไม่ก่อเกิดชีวิตมนุษย์ เป็นสาเหตุทำให้แท้ง หรือมีการจุติของจิตเดิม แต่รูป /องค์ /ร่าง ที่เติบโตขึ้นมาไม่

สมบุรณ์ และจิตเดิมพบพาเอาวิบากกรรมมาจากชาติ/ภพก่อน ก็จะมีอวัยวะที่ไม่ครบถ้วนสมบุรณ์ เรียกว่า "เสียองค์" ซึ่งจะส่งผลให้พิการแต่กำเนิด กระนั้นก็ตาม รูป /องค์ /ร่างทั้งหมดนี้จะเคลื่อนไหวได้ก็ต่อเมื่อมีธาตุลมเข้าไปไหลเวียน และในขณะเดียวกันก็มีธาตุไฟเข้าไปทำหน้าที่ให้พลังแก่ชีวิตและให้ความอบอุ่น เมื่อธาตุลมและธาตุไฟมารวมตัวกันก็จะทำให้รูป /องค์ /ร่าง มีชีวิตขึ้นมา

ภายหลังจากที่ รูป /องค์ /ร่าง ได้รวมตัวกับจิตเดิมที่มาจาก จิตก็จะมีพลังจิต หรือที่เรียกว่า "ขวัญ" เข้ามาตั้งอยู่ หรือเชื่อมต่อกับ รูป /องค์ /ร่าง หรืออาการ ทั้ง 32 โดยทั้ง 32 ขวัญจะเข้ามาทำหน้าที่บัญชา รูป / องค์ / ร่างทั้ง 32 ดวง (หม่อมเมืองบางท่านอธิบายว่ามี 33 ดวงเนื่องจากรวมของชาติของเพศชายไว้ด้วย) ดังนั้น พลังจิต /ขวัญ /เจตสิก /เจตภูติ จึงเปรียบเสมือนการแบ่งภาคของจิตออกมา โดยขวัญจะเป็นตัวกลางระหว่างรูป /องค์ /ร่างกับจิต ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากรูป /องค์ /ร่างเกิดมีปัญหาก็จะกระทบถึงจิตโดยผ่านขวัญ หรือแม้แต่ธาตุบกพร่องธาตุแต่ละดวงไม่สมดุลก็จะกระทบกระเทือนถึงขวัญและจิต จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าอาการแสดงที่เกิดขึ้นจะปรากฏที่ขวัญมิใช่ปรากฏที่จิต เนื่องจากจิตเป็นเจ้านาย จิตเป็นตัวกำหนดให้ขวัญมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผลกระทบของความสัมพันธ์เหล่านี้จะเรียกว่า "กรรม" ซึ่งก่อเกิดขึ้นภายในตัวตนจากการปรุงแต่งของจิต ซึ่งสามารถสะสมและเปลี่ยนแปลงได้

แต่แท้จริงแล้วร่างกายมนุษย์นอกจากจะประกอบไปด้วยจิต โดยจิตเดิมจะแตกสาขาออกมาปรุงแต่งเป็นขวัญทั้ง 32 คอยควบคุมและบัญชาการอวัยวะ ซึ่งมีธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) 20 และธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) 12 เป็นส่วนประกอบทำให้มีตัวตน ซึ่งก็ยังไม่มีความสามารถในการขับเคลื่อนตัวตนและขาดพลังแห่งชีวิต หากปราศจากธาตุลม (วาโยธาตุ) 7 ทำให้มีชีวิตและธาตุไฟ (เตโชธาตุ) 6 ทำให้มีพลัง ซึ่งเป็นอีกอณูหนึ่งที่เกิดขึ้นและได้รับมาจากบิดา มารดา อีกทั้งยังเชื่อมโยงอยู่กับจิตอย่างใกล้ชิด เช่นเดียวกับธาตุดินและธาตุน้ำ

ดังนั้น การก่อเกิดอวัยวะที่เป็นตัวตนได้ก็จะมีทั้งจิต (ขวัญ) ที่เป็นนามและกาย (รูป /องค์ /ร่าง) ที่เป็นรูป โดยขวัญมีหน้าที่สำคัญในการกำกับรูป (บางทีเรียก"องค์" หรือ "ลักษณะ" หรือ "อาการ") ซึ่งขวัญจะเป็นพลังจิตที่เชื่อมโยงระหว่างจิต (เดิม) กับกาย (อวัยวะ) โดยขวัญจะมีประจำแต่ละรูป /องค์ /ร่างของอวัยวะรวม 32 ขวัญเช่นเดียวกับธาตุดินและธาตุน้ำรวมกัน ขวัญจึงเปรียบเสมือนพลังขับเคลื่อนและควบคุมการทำงานของอวัยวะ แต่ก็สามารถออกจากร่างได้ อาจจะตกหล่น หรือกระเจิง หรือถูกหนองเหนียวไว้ ทำให้ไม่สามารถกลับเข้าร่างได้ รวมทั้งหากธาตุหย่อน /ธาตุพิการก็อาจทำให้ขวัญที่อยู่ประจำแต่ละรูป /องค์ /ร่างถูกกระทบกระเทือน ทำให้ขวัญเสีย ขวัญหาย ขวัญอ่อน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดการเจ็บป่วยได้

นอกจากนั้น ขวัญกับจิตยังมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากขวัญเกิดมาจากการปรุงแต่งของจิต ถ้าไม่มีขวัญ จิตก็ไม่เกิด หรือถ้าขวัญใดขวัญหนึ่งบกพร่อง /เสียหาย /สูญหายไปก็จะส่งผลต่อจิตทำให้จิตนั้นไม่สมบูรณ์ จึงจำเป็นต้องมีการอ่องขวัญหรือเรียกขวัญที่ประจำแต่ละอวัยวะให้กลับคืนมาสู่ร่าง โดยคำอ่องขวัญของชาวล้านนาจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการบ่งบอกตำแหน่งแห่งที่ของขวัญในแต่ละอวัยวะอย่างคร่าวๆและเป็นรูปธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจ อีกทั้งการอ่องขวัญของชาวล้านนายังประกอบระบำหรือทำนองเพื่อให้เกิดความไพเราะและความเพลิดเพลินแก่ผู้รับขวัญอีกด้วย ดังตัวอย่างของคำอ่องขวัญ นี้ :

“ขอขวัญนี้เล่า จุงปีกปีกอกคืนมา สามสิบสองขวัญเจ้า พ่อจึกเรียกหาชื่อมาอยู่กับกายา และชื่อมาพร้อมเรียง ชื่อขวัญมาจ่าเปื่อน อย่าแอ้วในไพร ขวัญแก้ม ขวัญคิ้ว ดัง ปากเคยจาไซ ขวัญหูตาใน เกษาแห่งเจ้า ขวัญหัตถา นานนมแห่งเจ้า เคยดูเคยจุม ขวัญแหล่ ขวัญท้อง ขวัญป่องแขนกลม ขวัญข้างกายปิงจุม ขวัญหลัง ขวัญหน้า ขวัญเจ้าข้าจุงรับมาเร็ว ขวัญแข่งธา พร้อมชื่อมาอยู่ห้องอิตตำ ดัง ขวัญปาดา เกยเดินต้องเจ้า อย่าไปมัวเมาเขาหาแถมเล่า จุงรีบป็นมาตวยเตือะ”

ซึ่งบทอ่องขวัญดังกล่าว ได้แสดงตำแหน่งที่ตั้งของแต่ละอวัยวะไว้คร่าวๆ คือ แก้ม 1 คิ้ว 1 ดัง 1 ปาก 1 หู 1 ตา 1 นม 1 หน้า 1 หลัง 1 ท้อง 1 นม 2 มือ 10 แขน 2 สี่ข้าง 2 ขา 2 เท้า 2 ไหล่ 2 รวมเป็น 32 ขวัญ

ส่วนใหญ่ เมื่อสามารถเรียกขวัญกลับสู่ร่างได้ก็จะเกิดความสมตุลขึ้นในร่างกาย เว้นเสียแต่ว่าขวัญที่บกพร่องไปนั้นเป็นขวัญของอาการมรณะภาพ เช่น สมองหายใจเข้า-ออก ก็จะทำให้คนนั้นถึงแก่ชีวิตได้ แต่เมื่อคนตายไปแล้วจิตก็มีได้สลายหรือตายตามไปด้วยเนื่องจากถูกกำหนดไว้ด้วยกรรม จิตนั้นจึงต้องไปแสวงหาสถานที่เกิดใหม่ โดยต้องเป็นการก่อเกิด การเจริญเติบโตขึ้นมาใหม่ด้วยตัวจิตนั้นๆ เอง ไม่สามารถเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่มีการเจริญเติบโตขึ้นมาแล้วได้ โดยเริ่มตั้งแต่เข้าปฏิสนธิกับอสุจิในครรภ์มารดา จิตเดิมจะเข้าไปอยู่ในนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้กรรมจึงเปรียบเสมือนเครื่องนำพาจิตไปสู่เจ้าเรือนใหม่ ซึ่งจะเป็นไปตามกุศลผลบุญที่ได้สั่งสมเอาไว้ ถ้าทำกรรมดีไว้ก็จะส่งผลบุญนำจิตไปสู่ธาตุเจ้าเรือนที่ดี แต่ถ้ามิได้สั่งสมกรรมดีไว้กรรมนั้นก็จะนำจิตไปสถิตในผลกรรมที่ได้ทำไว้ ซึ่งจะนำไปก่อเกิดในทุภะหรือถือกำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือที่เรียกว่า “วิบากกรรม” นั้นเอง กรรมจึงเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งที่กำหนดตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ และถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการไม่สบาย การเจ็บป่วย การเกิดโรคหรือปัญหาสุขภาพ ซึ่งทุกอย่างล้วนแล้วแต่ถูกกำหนดโดยกรรมหรือการกระทำทั้งสิ้น

หมอเมืองบางคน กล่าวถึงสิ่งที่เล่าขานกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบว่าร่างกายของคนเหมือนกับเมืองๆ หนึ่งให้ชื่อว่า เมืองกายะนคร ปกครองโดย พระยาจิตราช มีถนน

เอกอยู่ 2 นาง ชื่อว่า นางต้นหาและนางรากะ ภายในเมืองกายะนครนี้มีแม่น้ำอยู่ 2 สาย มีถ้ำ 2 ถ้ำ ทั้งหมดนี้มีความหมายดังนี้

พระยาจิตราช หมายถึง ผู้ที่ควบคุมการทำงานของร่างกายทุกส่วน ในที่นี้ หมายถึง จิต นั่นเอง ในส่วนที่เรียกว่า จิต นี้ หมอเมืองยังแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ

- จิตแก่นใน, แก่นแท้ ที่มีแต่ความบริสุทธิ์ผุดผ่องเป็นจิตเดิม
- จิตแก่นนอก หมายถึง จิตที่มีการปรุงแต่งจากสิ่งที่มากระทบและทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้น

นางสนม 2 นาง ชื่อ นางต้นหาและนางรากะ หมายถึง อำนาจไต่ต้อนของจิตที่มีต้นหาและรากะ ถ้าพระยาจิตราชหลงมัวเมาอยู่กับ 2 สิ่งนี้ ก็อาจจะทำให้บ้านเมืองล่มจม ซึ่งหมายถึงเกิดความผิดปกติของร่างกายและจิตใจได้

แม่น้ำ 2 สาย ในที่นี้หมอเมืองอธิบายว่า หมายถึง สายโลหิตแดงและสายโลหิตขาว

- สายโลหิตแดง หมายถึง การไหลเวียนของเลือดที่ไหลไปทั่วร่างกายและมีการเปลี่ยนแปลงจากเลือดแดงและถูกใช้แล้วจะกลายเป็นเลือดดำ

- สายโลหิตขาว หมายถึง น้ำนม ที่สร้างมาจากโลหิตนั่นเอง

ถ้าแม่น้ำทั้ง 2 สายนี้ เกิดความตื้นเขิน แข็งแข็ง ก็จะทำให้เมืองกายะนครหรือร่างกายของคน ๆ นั้น ขาดน้ำ อาหาร และเกิดการเจ็บป่วยถึงตายได้

ถ้ำ 2 ถ้ำ หมอเมือง หมายถึง ภูเขา 2 ภูเขา ทำหน้าที่ดูดเอาอากาศธาตุจากภายนอกเข้าไปในร่างกาย และทำให้ร่างกายทุกส่วนทำงานได้ตามปกติ

นอกจากนี้เมืองกายะนคร จะมีศัตรูที่คอยมาทำร้ายทุกทิศทุกทาง ต้องระวังตัวโดยการสร้างฐานกำลังที่มั่นคงพร้อมเสบียงอาหารหรือเสบียงคลังให้เพียงพอ สำหรับเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้น

ศัตรูของเมืองกายะนครที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ พระกาลหรือพระยายักษ์ ซึ่งมีลักษณะรูปร่างสูงใหญ่ มีตา 2 ข้าง ข้างหนึ่งริบหรี่ ข้างหนึ่งสว่าง มีปาก 12 ปาก มีฟันไม่มาก ปากละ 30 ซี่ ที่คอยจะทำลายเมืองกายะนคร โดยการไปต่อสู้กับพระยาจิตราชที่ครองนครอยู่ ถ้าพระยาจิตราชรบชนะก็ทำให้เมืองคงอยู่ ถ้ารบแพ้ก็จะสูญเสียเมืองไป

อุปมาดังนี้ ยักษ์ (พระกาล) หมายถึง ความตายที่สามารถเข้ามาถึงคน ๆ นั้นได้ตลอดเวลา คือ

- ตา 2 ข้าง ข้างหนึ่งริบหรี่ หมายถึง พระจันทร์หรือกลางคืน ข้างหนึ่งสว่าง หมายถึง พระอาทิตย์ หรือกลางวัน

- ปากมี 12 ปาก หมายถึง 12 เดือน หรือ 1 ปี

- แต่ละปากมีฟัน 30 ซี่ หมายถึง 1 เดือน เท่ากับ 30 วัน

นั่นหมายถึง เป็นคำสอนในทำนองเปรียบเปรย ให้คนสนใจในการครองตนทั้งร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ คนเราไม่ควรประมาทเพราะสามารถจะตายได้ทุกเวลา ทั้งกลางวัน กลางคืน

ทุกวันและทุกเดือน ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงได้มีการกล่าวถึงเรื่องของจิตวิญญาณที่เกิดขึ้นมาแต่ละครั้งต้องพยายามบำเพ็ญกุศลบุญบารมี ดูแลความสัมพันธ์ภายในตัวตน และความสัมพันธ์ภายนอกตัวตนระหว่างบุคคล ชุมชน ธรรมชาติ มีสงฆ์/จิตวิญญาณ และสิ่งเหนือธรรมชาติอื่นๆ อีกทั้งพยายามสร้างความสัมพันธ์ต่างๆ เพื่อหลุดพ้นบ่วงกรรม จิตจึงจะสามารถแตกดับได้ หากทราบดียังมีกรรมล้อมรอบอยู่ จิตก็คงเวียนว่ายอยู่ในโอศะวัฏสงสาร “กรรม” จึงเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดโรค และเป็นตัวกำหนดการก่อเกิดชีวิตมนุษย์ โดยสามารถจำแนกรายละเอียดออกได้ 2 ลักษณะ คือ

1. กรรมจากปฏิสัมพันธ์หรือการกระทำปัจจุบัน

เป็นผลของการกระทำหรือผลของความสัมพันธ์ภายในตัวตนระหว่างธาตุทั้ง 5 (รวมธาตุพระเจ้าหรือธาตุอากาศ) กับขันธ์ หรือจิต และความสัมพันธ์ภายนอกตัวตนระหว่างตัวตนหรืออัตตากับคนกับชุมชน กับธรรมชาติ กับมีสงฆ์/จิตวิญญาณ และกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวประกอบด้วย

1.1 เกิดจากการกระทำของขันธ์กับธาตุ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ภายในตัวตน ถ้าไม่สมดุลกันก็จะเกิดปัญหา เช่น ธาตุน้ำปิดทางน้ำดีเวลาร้อน เมื่อตีฟิการก็ทำให้กินข้าวไม่อร่อย หลายวันต่อมาจะมีอาการตัวเหลือง ตาเหลือง นอนไม่หลับ อ่อนเพลีย หรือเรียกว่าโรคทางเหลืองซึ่งมีอาการคล้ายกับดีซ่าน และเมื่อนอนไม่หลับก็จะฝันไม่ดีคนนั้นก็จะมีฝันอ่อน อธิบายได้ว่าขันธ์อ่อนเนื่องจากธาตุฟิการ

1.2 เกิดจากการกระทำของธาตุกับธาตุ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ภายในตัวตน ถ้าไม่สมดุลจะทำให้เกิดความไม่สบาย เช่น ผู้ป่วยเบาหวานหากกินน้ำตาลเยอะเกินไปจะทำให้ มีอาการปวดตามร่างกายเนื่องจากเลือดเย็น

1.3 เกิดจากการกระทำของอัตตาหรือตัวตน (ธาตุและขันธ์) กับคน (ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน) หากมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอาจก่อให้เกิดโรคได้ เช่น โรคผิวหนัง (ซิกลาก ซิเลีย ซิตุล ซิเนียน ซิกอ) เอดส์ ตาแดง หรือโรคติดต่ออื่นๆ แต่ถ้ามีความสัมพันธ์ไม่ดีต่อกันก็อาจทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ทำร้ายร่างกาย รวมทั้งก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านจิตใจทำให้เครียดแค้น อาฆาตกินข้าวไม่ได้ นอนไม่หลับ หรืออาจฆ่ากันตาย ก็เกิดเคราะห์กรรมตามมา

1.4 เกิดจากการกระทำของอัตตากับชุมชน (ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับชุมชน) โดยคำว่า “ชุมชน” ในที่นี้หมายถึง การที่คนหลายคนอยู่ร่วมกัน มีจารีตประเพณีร่วมกัน ถ้าใครไม่ปฏิบัติตามคนส่วนใหญ่ก็ถือว่า “ผิด” โดยชุมชนอาจลงโทษ เช่น ไม่ให้ความช่วยเหลือ หรือแม้กระทั่งสั่งจะต่ออาชีพ ซึ่งแต่ละอาชีพก็ถือว่าเป็นชุมชนอย่างหนึ่ง ก็ต้องมีวิถีปฏิบัติเฉพาะเจาะจง หากใครปฏิบัติตนผิด

จากจารีตที่ "จิต" ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมิได้เกิดกับบุคคลแต่เพียงอย่างเดียวยังอาจเกิดกับชุมชนได้ เช่น ส่งผลให้เกิด โรคระบาดตายกันทั้งหมู่บ้าน

1.5 เกิดจากการกระทำของอัตตากับธรรมชาติ (ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ) เช่น เมื่อฤดูกาลเปลี่ยนแปลงลมพัดเอาละอองเกสรดอกไม้ลงมาจากภูเขา เมื่อคนสูดเกสรเหล่านั้นเข้าไปก็อาจทำให้เป็นโรคภูมิแพ้ได้

1.6 เกิดจากการกระทำของอัตตากับมีตาง /จิตวิญญาณ (ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผี (มีรายต่างๆ) ลาง (กลิ่นสาบสาบ) /จิตวิญญาณ) ได้แก่ กลุ่มโรคผีทำหรือคุณไสย เช่น โปงนอง โปงเป็นปิม โปงเขียน บังพันบังตัก ผีเข้า บิดปิก ผิงหุ่น ตู๋ ย่า เป็นต้น

1.7 เกิดจากการกระทำของอัตตากับสิ่งเหนือธรรมชาติอื่นๆ (ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ) ได้แก่ เทพเจ้า เทวดา (ผู้ที่เรานับถือบูชา เช่น ท้าวทั้ง 4 ปู่เถณ ย่าเถณ ครูบาอาจารย์) รุกขเทวดา (ผู้ที่เรานับถือบูชาแต่อยู่ตามหุบเขา ป่าใหญ่ ป่าเล็ก เช่น อารักษ์) ภูมิตูเวตา

2. กรรมเก่า /กรรมสืบทอด (เคราะห์ /เวรกรรม)

เป็นการสืบทอดของจิตเดิมที่ตกพาเอาบาปบุญคุณโทษของภพก่อนมาสืบสานในภพใหม่ เช่น

2.1 จิตเดิม (กรรมเก่า) ก่อให้เกิดเคราะห์กรรมที่เรียกว่า "โรคเจ็บบพสัน/อาคันตุกะ" เช่น วิชากรรมที่ทำให้ตาบอด หูหนวก คอเหนียง คอพอก เกิดมาได้ไม่ก็วันก็ตาย เคราะห์กรรมรชนตาย ความประมาททำให้เกิดอุบัติเหตุ ความไม่สบายใจ เป็นผีบ้า / ผีบิต

2.2 จิตเดิม (กรรมเก่า) รวมกับกรรมร่วมของผู้ให้กำเนิด ทำให้เกิดโรคสกุล หรือโรคกำเนิด (โรคกรรมพันธุ์) เช่น จิตเภท ลมบ้าหมู เบาหวาน

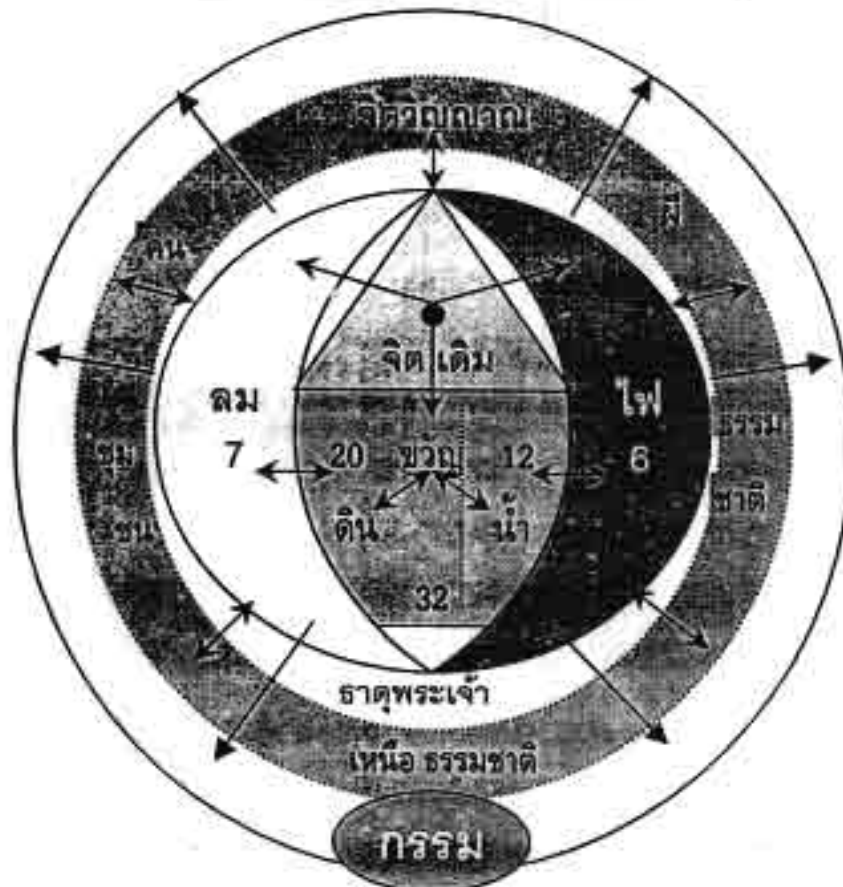
ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของสาเหตุการเกิดโรค ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ภายในตัวตนของมนุษย์ระหว่างธาตุทั้ง 5 กับขันธ์และจิต ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตหรือขันธ์กับธาตุธาตุกับธาตุ และสาเหตุของการเกิดโรคที่มีความสัมพันธ์ภายนอกตัวตนที่เกี่ยวข้องระหว่างตัวตนหรืออัตตากับคนอื่น อัตตากับธรรมชาติแวดล้อมทั้งพืชและสัตว์ หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เหนือไปกว่านั้น คือ ผี และจิตวิญญาณ อีกทั้งอัตตากับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นกรรมประเภทหนึ่ง แต่ยังมีกรรมอีกประเภทหนึ่งที่เป็นผลรวมของกรรมที่มีมาแต่กำเนิดประกอบด้วย กุศลกรรม หรือกรรมดี อกุศลกรรม หรือกรรมชั่ว และอพยาศาธรรม หรือกรรมที่เป็นกลางไม่มีดี-ไม่มีชั่ว กล่าวคือ ผลรวมของการกระทำ หรือความสัมพันธ์ระหว่างจิต /ขันธ์ กับองค์ /รูป /ธาตุ เมื่อรวมตัวกันเป็นคนแล้ว จะมีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยมีกรรมเป็นตัวกำหนดทั้งสิ้น กรรมจะติดไปกับจิตถึงแม้ร่างกายสลายจิตวิญญาณก็จะล่องลอยไปเพื่อที่จะหาเรือนร่างใหม่หรือเมื่อสิ้นชีพ ธาตุกับขันธ์จะหายไป แต่สิ่งที่ยังคงหลงเหลืออยู่ก็คือ จิตกับกรรม

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้กระทบต่อปัญหาสุขภาพ แต่ก็ไม่สามารถระบุหรือจำแนกได้ชัดเจนเนื่องจากสาเหตุของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถเชื่อมโยงระหว่างกันและกันในลักษณะองค์รวม ทำให้สาเหตุของการเกิดโรคมีความแตกต่างหลากหลายตามบริบทและสภาพแวดล้อมประกอบ โดยสามารถสรุปสาเหตุการเกิดโรคหรืออาการไม่สบายไว้ 5 สาเหตุสำคัญ คือ

1. มนุษย์ทำ เป็นโรคที่มีสาเหตุความสัมพันธ์จากการกระทำของคนกับคน
2. มนุษย์ทำ เป็นโรคที่มีสาเหตุความสัมพันธ์จากการกระทำของมนุษย์กับคน โดยรวมถึงสาเหตุที่บุคคลอื่นใช้ให้มนุษย์มาเป็นผู้กระทำด้วย
3. ธาตุภายใน เป็นโรคที่มีสาเหตุความสัมพันธ์จากการกระทำของธาตุที่อยู่ภายในร่างกายมนุษย์ ซึ่งอาจเป็นระหว่างธาตุกับธาตุ หรือขั้ว / จิตกับธาตุก็ได้
4. สิ่งแวดล้อมภายนอก เป็นโรคที่มีสาเหตุความสัมพันธ์จากการกระทำของธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่อยู่แวดล้อม
5. วิบากกรรม เป็นโรคที่มีสาเหตุความสัมพันธ์จากการกระทำของเคราะห์กรรมเดิมของตัวตนที่สั่งสมมาจากอดีต โดยหมอเมืองเชื่อว่าถ้าเป็นด้วยสาเหตุนี้จะไม่สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายขาดได้

สรุป "สมุฏฐานโรคของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา"
(ทฤษฎีการแพทย์พื้นบ้านล้านนา หรือทฤษฎีหมอเมือง)

©2000 ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคณะ
ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน

กรรมเก่า/สืบทอด
(เคราะห์/เวรกรรม)

- โรคเจ็บพลัน/อาคันตุกะ
(เคราะห์กรรมจากจิตเดิม)
- โรคสกุล/โรคกำเนิด (กรรมพันธุ์)
(กรรมเก่า+กรรมผู้ร่วมกำเนิด)

กรรมจากปฏิสัมพันธ์
หรือการกระทำปัจจุบัน

- ขวัญ <> ธาตุ
- ธาตุ <> ธาตุ
- อัดดา <> คน/ชุมชน
- อัดดา <> มี/จิตวิญญาณ
- อัดดา <> ธรรมชาติ
- อัดดา <> สิ่งเหนือธรรมชาติ

วิธีการวินิจฉัยและโรคที่หมอเมืองรู้จัก

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกตัวของมนุษย์นั้น นอกจากจะเป็นความสัมพันธ์เชิงเดียวแล้วยังเป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่เชื่อมโยงระหว่างกันและกันในลักษณะของความ จากความสลับซับซ้อนและความแตกต่างหลากหลายตามบริบทแวดล้อมของสาเหตุการเกิดโรคดังกล่าว ในการอธิบายถึงสาเหตุการเกิดโรค จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญปราชญ์ชาวบ้านของ หมอเมืองในการอธิบายวิธีการบ่งบอกหรือการวินิจฉัยโรคเบื้องต้น เพื่อนำไปสู่กระบวนการวิธีการป้องกัน และดูแลรักษาสุขภาพตามวิถีของชาวล้านนา ซึ่งมีวิธีการสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

1. ดูอาการ ดูลักษณะ สัมผัสจับต้อง ได้แก่ การดูลักษณะบาดแผล ตุ่ม ผื่น มีหนอง หรือดู ความสมดุลงอกกล้ามเนื้อในร่างกายนขณะที่เดินเข้ามารับการรักษ เช่น ลักษณะการเดินชีกชากก็แสดง ว่าอาจจะเกิดจากธาตุดินเสีย หรืออาจดูสีผิว สีหน้า ท่าทาง หรือความผิดปกติอื่นๆที่พบเห็น ซึ่งนอกจากจะสังเกตอาการแล้วยังอาจใช้การสัมผัสจับต้อง ได้แก่ การบีบเส้นบริเวณตำแหน่งแห่งที่สงสัยว่าเป็นสาเหตุที่มาของการเกิดโรค เช่น บีบเส้นเอ็นบริเวณใกล้กระดูกสันหลังเพื่อตรวจหาอาการของโรค กระเพาะ โรคไต เป็นต้น หรืออาจตรวจสอบความร้อน - เย็นของร่างกายผู้ป่วย หรือทำให้ผู้ป่วยตกใจ / ละคั่งแล้วจึงดูอาการตอบสนอง หรือการสังเกตเสียงขณะพูดคุยอาจมีไข้เสียงของผู้ป่วยแต่เป็นเสียง คนแก่

2. จับชีพจร โดยการจับเส้นเลือดบริเวณส่วนต่างๆของร่างกาย ได้แก่ ที่ขมับ เส้นเลือด ก้านคอ จุดลมท้องเต้นที่อยู่เหนือสะดือเล็กน้อย หัวเข่า ป่องลมหลวง หรือง่ามหัวแม่เท้า / ง่ามหัวแม่มือ เพื่อสังเกตลักษณะการเต้นของเส้นเลือด ซึ่งสามารถนำมาวินิจฉัยโรคได้ตามความชำนาญเฉพาะของ หมอเมืองแต่ละคน เช่น โรคหัวใจ คอพอกหรือต่อมไทรอยด์เป็นพิษ โดยเฉพาะหมอเมืองมีความเชื่อว่า หากมีบาดแผลบริเวณป่องลมหลวงนั้นไม่สามารถที่จะทำการรักษาได้

3. สอบถาม ชักประวัติ จากประสบการณ์ โดยมีการประมวลประวัติการเจ็บป่วยและ ประวัติครอบครัวควบคู่กันในการวินิจฉัย เพื่อสืบค้นสาเหตุที่มาของการเกิดโรคโดยจำแนกเป็น กรรมเก่าสืบทอดและกรรมใหม่จากการกระทำ ตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาที่มีความสัมพันธ์ อย่างใกล้ชิดกับเรื่องกรรม ทั้งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกตัวตน ได้แก่ ชักถาม ประสบการณ์การกระทำที่ผ่านมาทั้งหมดของผู้ป่วย เช่น ไปกินอะไรมา ไปเที่ยวที่ไหนมา เดินผ่านที่ ไหนมาบ้าง รวมถึงการสอบถามประวัติญาติทางพ่อ / ญาติทางแม่ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งอาจพบว่ามีอาการ ชั่วญาติก็อาจจะส่งผลให้ธาตุแข็ง (หย่อน / ลด / ไม่สมดุล) ได้

4. คำนวณอายุ วันเดือนปีเกิด ดูเมื่อ ดูดวงชะตาราศี เป็นวิธีการตรวจสอบกรรมตั้งแต่ กำเนิด /ระยะเวลาตกฟากของผู้ป่วย รวมถึงฤกษ์ยามในปัจจุบันเข้ามาช่วยในการวินิจฉัยและเสนอ แนวทางในการรักษา

5. คำนวณธาตุตามอายุ เพื่อนำมาตั้งธาตุตามตารางที่ปรากฏอยู่ในตำรา (ปีบส) ที่ได้มีการ บันทึกลงและร่ำเรียนมา โดยธาตุหลักที่ใช้ในการยาหรือรักษาก็คือธาตุทั้ง 4 ซึ่งอาศัยหลักการของความ สมดุลระหว่างธาตุภายในกับธาตุภายนอกร่างกาย หากพบว่าเมื่อใดที่สมดุลของธาตุเสียไปก็จะเป็นเกิด อาการที่เรียกว่า "ธาตุแข็ง" โดยความสัมพันธ์เหล่านี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามเพศและวัยของผู้ป่วย จึง ต้องใช้สมุนไพรรักษาธาตุในการรักษา เช่น โรคของผู้หญิงวัยหมดระดู /ผู้สูงอายุ หรือถ้าเป็นเพศหญิงไม่ ระวังช่วงอายุที่เป็นเลขคู่ แต่ถ้าเป็นเพศชายให้ระวังช่วงอายุที่เป็นเลขคี่เป็นต้น

6. เสี่ยงทาย โดย มีหมอนึ่ง มีปากกัก ตั้งไข่ (ปักปัก) เสี่ยงรูป (ตั้งขึ้นตั้งแล้วกำรูปหว่านลงไป บนพื้นแล้วนับดูว่าเป็นเลขคู่หรือเลขคี่) เบี่ยงทาย-เบี่ยงคว่ำ จับสลากข้าว(ห่อข้าวเปลือกขึ้นมาแล้วลาด ลงไปบนพื้นและนับเม็ดข้าวดูว่าได้เลขคู่หรือเลขคี่) พนขวัญเทียนเมื่อ (นำเทียนมาตั้งแล้วเอา ข้าวเปลือก 7 เม็ดมาติดไว้ที่ฐานลำเทียน เมื่อได้รับความร้อนข้าวเปลือกแต่ละเม็ดก็จะกระเด็นตกลงไป บนแผ่นคำทำนายที่วางไว้ โดยมีคำอธิบายว่าถ้าข้าวเปลือกเม็ดใดตกไป ณ ที่ใดก็จะทำนายตามตำรา "เทียนเมื่อ" ที่สืบทอดมา) เมื่อไข่ (ใช้ไข่ลูกกลิ้งตามตัวผู้ป่วยแล้วเอาเงินแท่งถ้าพิชเป็นสี่เหลี่ยมแสดงว่า มีมีมาทำ ถ้าพิชเป็นสี่เหลี่ยมก็แสดงว่าเป็นขางเลือกคณในตัว ถ้าพิชเป็นสี่เหลี่ยมแสดงว่าเป็นมีอารักษ์ วิธีการ นี้เป็นทั้งการรักษาโรคและบ่งบอกโรค) เช็ดไข่หรือเกือกไข่ (นำไข่ดิบมาเกือก/กลิ้งทั่วร่างกายผู้ป่วยแล้ว นำไปต้ม หลังจากนั้นปอกเปลือกอ่านผลถ้าพบรอยเขียวบนไข่ขาวก็แสดงว่ามีมีมากระทำ) เช็ด (โดยใช้ใบไม้ เช่น ใบพลู ทองคาถาแล้วเช็ดไปตามร่างกาย ถ้าพบสาเหตุของอาการเจ็บป่วยอยู่บริเวณ ไหนใบไม้ก็จะติดอยู่บริเวณนั้น หรือใช้ใบไม้ประมาณ 7-9 ใบเช็ดไปตามร่างกายแล้วทิ้งไปบนพื้น เพื่อ จะดูร่องรอยแล้วทำนายตามใบไม้ที่ติดอยู่บนพื้น) แหก(โดยใช้ปูเลย มีดหมอ หรือเขาสัตว์ แหกไป ตามร่างกายเพื่อค้นหาตำแหน่งที่เป็นสาเหตุการเจ็บป่วย ถ้าเจ็บบริเวณไหน ก็แสดงว่าบริเวณนั้น เป็นต้นเหตุ การแหกนี้สามารถเป็นได้ทั้งการวินิจฉัยและการรักษาโรค)

7. ใช้คาถาและสังเกตอาการตอบสนอง ภายหลังจากการใช้คาถาอาคมแล้วดูอาการ ตอบสนองของผู้ป่วย ถ้าเป็นมีมาได้ตอบใจหมอก็จะเครียดหรือบางทีก็จะแสดงออกด้วยการพูด เช่น อย่างมาอยู่กับผม อย่างมาทำอะไรกับฉันนะ เมื่อรดน้ำมนต์หรือให้กินน้ำมนต์มีก็จะออกไป แต่ถ้าเป็น มีปอบก็จะใช้ปูเลย(ไหล)เข้าทำพอมันเจ็บปวดมันจะร้องแล้วก็ออกไป หรือบางครั้งมีกลัวหมออย่าไปไม่ ถึงก็หนีออกไปเสียก่อน แต่ถ้ามีโชศาเหตุมีทำก็จะมีอาการตอบสนอง แสดงว่าป่วยด้วยพยาธิปกริ ษอื่นๆ

8. นั้ทางโน ทรวงเจ้า นั้งผ้า (พ่อบรรณนำเลื้อผ้าของผู้ป่วยไปนั้ทางโนดู) เพื่อตรวจหาสาเหตุ การเจ็บป่วยรวมทั้งชี้แนะแนวทางแก้ไขต่างๆ เช่น ผู้ป่วยไปลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหนมา แล้วจะต้อง ดำเนินการแก้เคล็ดดังกล่าวด้วยวิธีอะไรบ้าง เช่น ให้ไปส่งเคราะห์ ส่งกั้ว เช่นไหว้บูชา รตนน้ำมนต์ รับศีล 5 จากร่างทรง เป็นต้น

9. ทำนายจากนิมิต หรือความฝันของหมอ โดยใช้ผ้ายันต์ของหมอปั่นคอคนไข้แล้วคอย ทำนายฝัน ในตอนกลางคืนหมอก็จะกลับไปนอน ถ้าฝันแสดงว่าถูกกระทำโดยอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ ก็จะทำนายฝันหรือโดยใช้วิธีดูเนื้อ แต่ถ้าไม่ฝันก็แสดงว่าอาการนั้นเกิดจากพยาธิสภาพ เพราะโดยทั่วไปแล้วคนไข้มักจะไม่ค่อยฝันหรือฝันอ่อน

10. ใช้ไม้ว่าคนไข้ เพื่อตรวจสอบธาตุที่มีปัญหาโดยวิธีเสียดแทงไม้ โดยภายหลังจากทำขันตั้ง หมอเมืองก็จะบริกรรมคาถาแล้วให้ผู้ป่วยวัดความยาวของไม้ด้วยการวัดด้วยแขนตลอดความยาวของ ไม้และใช้ชี้นี้ชี้กำหนดตำแหน่งดังกล่าวไว้ หลังจากนั้นจึงให้ผู้ป่วยทูนไม้ขึ้นเหนือศีรษะแล้วอธิษฐานเพื่อ ถามสาเหตุและวิธีการดูแลรักษาความเจ็บป่วยของคนไข้

11. วินิจฉัยเบื้องต้นด้วยวิธีอื่นๆ ได้แก่ การสังเกตเสียงสัตว์ร้องทักทาย เช่น เสียงนกแตก หรือการดูดวงดาว เป็นต้น

จากขั้นตอนและวิธีการบ่งบอกหรือการวินิจฉัยโรคเบื้องต้นของหมอเมืองแล้ว จะพบว่าผลของ การวินิจฉัยดังกล่าวมักมีความสัมพันธ์กับธาตุภายในร่างกายมนุษย์ ในที่นี้จึงขอยกตัวอย่างอาการที่ สัมพันธ์กับธาตุและสมุนไพรปรับธาตุ ไว้ดังนี้

ธาตุดิน ปรากฏอาการ ปวดเมื่อย ฝี ลาร ตุ่ม ผด ให้ใช้ดีปลีปรับธาตุ

ธาตุน้ำ ปรากฏอาการ บวม ขา เหลื่อออกมา ให้ใช้ผักปลิง (ชะพลู) ปรับธาตุ

ธาตุไฟ ปรากฏอาการ มีไข้ ร้อนใน อาหารไม่ย่อย ให้ใช้ปัสปัวแดง (เจตมูลเพลิงแดง) ปรับธาตุ

ธาตุลม ปรากฏอาการ วิงเวียน มึนเมา อืด เพ้อ ให้ใช้ จะคำนแดง ปรับธาตุ

ธาตุอากาศ ปรากฏอาการ รongรับอยู่ในทุกธาตุ ให้ใช้ จึง เป็นตัวปรับธาตุ

จากการวินิจฉัยโรคเบื้องต้นหรือการบ่งบอกสาเหตุของการเกิดโรคดังกล่าว สามารถประมวล ตัวอย่างโรค / ปัญหาสุขภาพที่ "หมอเมือง" รู้จักและรักษาได้ (หมายเหตุ : แต่เนื่องจากเป็นข้อมูลซึ่งได้ จากหมอเมืองโดยตรง ชื่อโรคหรืออาการต่างๆ จึงเป็นภาษาเมือง ซึ่งบางอย่างมีลักษณะเฉพาะที่ไม่ สามารถหาภาษากลางที่มีความหมายเดียวกันได้ และบางอย่างต้องหารายละเอียดเพิ่มเติมอีกซึ่งไม่ สามารถทำได้เสร็จสิ้นในโครงการนี้ ในส่วนนี้จึงขอนำเสนอเป็นชื่อโรคหรืออาการที่เป็นภาษาเหนือ

ก่อน หากโครงการในระยะต่อไปได้รายละเอียดรวมทั้งความหมายเพิ่มเติม ก็จะได้นำเสนอต่อไป) ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มโรคลม ได้แก่ ลมผิเคเดือน ลมกัว ลมเอะ ลมหวา ลมปากเปี้ยว ลมมะเืองคุต ลมสาร ลมตั้ง-ลมแดง ลมก้อน ลมเสียบ ลมกั๊ต ลมสันนิบาต ลมท้องเดิน ลมบ้าหมู ลมปี (แตก เลือด ลม หัว) ลมชัก ลมสกุล ลมพรม ฯลฯ

2. กลุ่มโรคขาง ได้แก่ ขางเช้าไล่ /ขางกินไล่ /ขางกั๊ตไล่ /ขางปี ขางกุ่มหัว ขางกุ่มใจ ขางจีฟาน ขางขาง (ผอมแห้ง) ขางเหลือง ขางลงสิงค์ ขางกินหัวลูก ขางปากเปื้อย/เน่า ขางหลามปอด ขางหลาม คั๊ต ขางมดตะรี้ด ขางปากปูด ขางดำ ขางแดง ขางเลือด ขางลม ขางกินแก้าลิ้น-แก้าเขียว ขางออกดอก ฯลฯ

3. กลุ่มโรคไข้ ได้แก่ ไข้สิง ไข้วันวัน ไข้ตัวร้อน (ไข้หวัด) ไข้ขึ้น ไข้เหงื่อเหนียว ไข้ขาง (ไข้หัว ร้อนกันเย็น) ไข้ท้องเดิน ไข้จุดดำไข้จุดแดง ไข้ตุ่มลิ้ ไข้สันนิบาต (เป็นไข้หลายอย่างมารวมกัน) ฯลฯ

4. กลุ่มโรคมี สาร น้ำเหลือง ได้แก่ มีถุงน้ำดี มีไส้ มีตับ มีปอเขียน มีมะดัน สารกันทะมาลา (สารลมบืด) มีรำนะนาต (กางปอง) มีผิกบัว มีกุดเต่า มะเืองไร่ปลา (ขยุ้มดินหมา) ปอง มะเืองโหยด (ไฟลามทุ่ง) มะเืองฟ้าม่าน มะเืองเดิน มะเืองคัน มะเืองเจืออ้อม ฯลฯ

5. กลุ่มโรคเนื้องอก (สาร) ได้แก่ มะโหกกันปูด มะโหกเลือด สารหิน สารมันหมู มีสาร สารแก่นฝ้าย สารดอกบุก สารจะเ้ (เป็นโรควิบากกรรมไม่มียารักษาแต่มีปรากฏอยู่ในตำรา) ฯลฯ

6. กลุ่มโรคนิ้ว ได้แก่ นิ้วไ้ นิ้วเนื้อ นิ้วปูน นิ้วสลาย นิ้วโตน (นิ้วหลวง /ก้อนใหญ่) นิ้วเลือด นิ้วออกหูออกตา ฯลฯ

7. กลุ่มโรคปิด (เป็นพิษ, ภูมิแพ้) ได้แก่ ปิดไข้ตุ่มลิ้ ปิดคันแสบร้อน ปิดผื่น /หมุ่นหม่าน ปิดกั้น ปิดสาบ ปิดคัน /ลม /หมื่น ปิดเลือด ปิดโป่ง ปิดย่ำ ปิดสะคิว ตุ่มปิด (โรคแอนแทรกซ์) ฯลฯ

8. กลุ่มโรคไฟ (ภูมิแพ้, ผื่นคัน) ได้แก่ ไฟล์ตัว ไฟน้ำ ไฟดิน (โคลน) ไฟหิน (ทราย) ไฟป่า /ไฟ หญ้า /ไฟไม้ ไฟไหม้ (เขี้ยวแมลง /แมลงกัดต่อย) ฯลฯ

9. กลุ่มโรคมีท่า (คุณไสย)-คนท่า (มนต์ดำ) ได้แก่ โป่งนอง โป่งปิม โป่งเหยียน โป่งแห้ง โป่งกินดุก บังพัน บังคัก (บังตา) มีเช้า บิดปีก ผิงหุ่น ถูกตุ้ (ถูกของ) ทรายแห้ง ผิกะ/ผิสือ ผิบ้า ชัก ฯลฯ

10. กลุ่มโรคปวดเมื่อย ได้แก่ เจ็บหัว /เจ็บเช้า เจ็บตูดต่อข้อเท้า/คิ๊ต ปวดแข้งขา (มะเืองคุตลง เสา) เจ็บหลัง /เจ็บเขว เจ็บแค้น /ปวดแค้น (สะบัก) เอ็นสะแม้ง /เอ็นสะดุ้ง /เอ็นชัก /เอ็นเค้ง /เอ็นสะดัก เอ็นตะคิว เจ็บสะลาบทั้งเนื้อทั้งตัว ฯลฯ

11. กลุ่มโรคอื่นๆ ได้แก่

โรคอ้วนดุกะ(อุบัติเหตุ) : กระตุกโก้น / กระตุกแตก / กระตุกหัก กระตุกเปิด กระตุกแหลว

โรคทางเดินอาหาร : ลุดัง / กัดต้อง / กัดต้อง (อาหารไม่ย่อย) เสียต้อง

โรคคอพอก : คออ่อม คอเอิม คอเหนียง

โรคสตรี : ตกขาว กินผิด ลาบผิด แงเลียด (ใช้ทับดูดู) ผิดเดือน มดตะขึ้น

โรคผิวหนัง : รื้อซาก รื้อเสีย รื้อตุ้ด รื้อเหี้ยน รื้อก รื้อไม้ รื้อนืด รื้อนุด

โรคจากแมลงสัตว์ : งู หมา ตอ แตน ผึ้ง มัน แมงป่อง ตะเข็บ แมงมุม แมงสาบ แมงแสบ ชีบ

กระบวนการป้องกัน ดูแล รักษาสุขภาพอย่างเป็นองค์รวมตามวิถีชีวิตชาวล้านนา

วิถีการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาและวัฒนธรรม ทำให้ชาวล้านนา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีชีวิตดังกล่าวก่อให้เกิดองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ซึ่งได้มีการอธิบายความสัมพันธ์ตั้งแต่การก่อเกิดชีวิตมนุษย์ สมภูฐานการเกิดโรค /สาเหตุการเกิดโรค จนกระทั่งถึงขั้นตอนและวิธีการป้องกัน /วินิจฉัยโรค โดยคำอธิบายเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ จนอาจกล่าวได้ว่าระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนากับระบบย่อยอื่นๆในสังคม ไม่ว่าจะเป็นระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ครอบครัว การศึกษา วัฒนธรรม ความเชื่อ และศาสนามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม ทั้งในระดับภายในตัวตน บุคคล ครอบครัว เครือญาติและชุมชน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนามิได้แยกส่วนออกจากชุมชนและยังแสดงบทบาทหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีได้มีหน้าที่ให้การป้องกันดูแลรักษาสุขภาพของคนภายในชุมชนเท่านั้น แต่ยังคงทำหน้าที่ผู้นำทางจิตวิญญาณเพื่อสร้างกำลังใจให้แก่สมาชิกควบคู่กันไปด้วยเสมอ โดยรูปธรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นได้จากหมอพื้นบ้าน /หมอเมืองนอกจากจะเป็นผู้ให้บริการด้านการดูแลสุขภาพแก่คนในชุมชนแล้ว ยังได้รับบทบาทในฐานะผู้นำทางพิธีกรรม ศาสนาและสังคม ได้แก่ ปู่จ่าน (มีคณายก) แคว่น (กำนัน) พ่อหลวง / แก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) แก่เหมือง แก่ฝ่าย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ถือเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การเคารพนับถือ อีกทั้งด้วยข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่ทุรกันดารและภัยอันตรายแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้ชาวล้านนาต้องมีการรวมกลุ่มเป็นชุมชนอย่างเหนียวแน่น เพื่อความอยู่รอด โดยระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนจะมีลักษณะเอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกัน

และกันด้วยจิตใจที่เอื้อเฟื้อเมื่อนั้น มีเมตตากรุณา ซึ่งสิ่งเหล่านี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อดั้งเดิมและศาสนา

ฉะนั้น เมื่อมีผู้ได้รับความเจ็บป่วยขึ้นในชุมชนถึงแม้ว่าความเจ็บป่วยนั้นจะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลก็ตาม แต่ชาวล้านนาเชื่อว่าต้องให้การเอาใจใส่ดูแลรักษา โดยเริ่มตั้งแต่บุคคลภายในครอบครัว จะให้การดูแลรักษาขั้นพื้นฐานแก่ผู้ป่วยเท่าที่พอจะกระทำได้ ถ้าอาการไม่ดีขึ้น ก็จะไปปรึกษาบุคคลในกลุ่มเครือญาติที่มีความรู้หรือมีประสบการณ์ เพื่อมีส่วนร่วมตัดสินใจทางเลือกในการให้การดูแลรักษา

ทั้งนี้ เนื่องจากองค์ความรู้ในการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพของชาวล้านนาหรือภูมิภาคนี้ ภูมิปัญญาหมอเมือง เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมสืบทอดกันมาช้านาน ชาวล้านนาแต่ละคนรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี จนอาจกล่าวได้ว่าชาวล้านนาแต่ละคนก็จะมีความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพระดับหนึ่ง โดยจะมีความรู้ว่ามีอาการอย่างนี้ต้องทำอย่างไร หรือไปหาหมอคนไหน ไม่ว่าจะเป็น หมอเมือ หมอผี /ม้าขี่ หมอสู่วัญ หมอชวากซุย /หมอเป่า /หมอกกระตูก หมอยา หมอตำแย หรือหมอนวด จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อผู้ป่วยเกิดการเจ็บป่วย ตัวผู้ป่วยแทบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีความจำเป็นจะต้องตัดสินใจเลือกในการดูแลรักษาสุขภาพของตนเองเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เปรียบเสมือนว่าเป็นการแบ่งเบาภาระความตึงเครียดของผู้ป่วยได้ส่วนหนึ่ง (ซึ่งอาจนับว่าเป็นการรักษาทางด้านจิตใจ) ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องกรรม และการเจ็บป่วยก็คือกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นเพียงความสัมพันธ์ภายในตัวตนระหว่างจิต /ขวัญกับธาตุ หรือระหว่างธาตุกับธาตุ แต่ก็อาจจะเป็นความสัมพันธ์ภายนอกตัวตนระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน คนกับผี /จิตวิญญาณ คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

เมื่อมีเรื่องกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง ชาวล้านนาก็มีความเชื่อเรื่องการแบ่งเบาภาระกรรม ดังปรากฏตัวอย่างการรักษาที่กล่าวถึงการตัดกรรมซึ่งประกอบไปด้วยพิธีกรรมหรือพิธีกรรม และการใช้ยาตัดกรรมหรือยาแก้สังสารเพื่อชำระเวรชั่วคราว โดยมาจากคำสอนของลัทธิพราหมณ์ที่เชื่อว่าการพิธีกรรม (สังเคราะห์ สู่วัญ สิบชะตา บูชาเทียน) จะช่วยผ่อนหนักเป็นเบา แต่ถ้ามีการบำเพ็ญบุญบารมี สั่งสมความดี หรือแผ่กุศลให้แก่กรรมนายเวร กรรมนั้นก็อาจจะหายไปได้ ยาตัดกรรมที่กล่าวถึงจึงประกอบไปด้วย พิษธาตุและสัตว์ธาตุ โดยสัตว์เหล่านี้เมื่อตายไป คนเราไปเอาอวัยวะต่างๆ มาทำยา สัตว์ดังกล่าวก็พลอยได้ผลบุญเพราะสามารถช่วยให้คนรอดชีวิตได้ ส่วนพิษธาตุที่ประกอบอยู่ในยานั้น เราอาศัยสรรพคุณทางยามาช่วยเสริมสร้างในการรักษา การตัดกรรมด้วยยาจึงมี 2 ลักษณะ คือ สรรพคุณยาที่ได้จากไม้ ช่วยเสริมสร้างให้ธาตุสมดุลและแข็งแรงขึ้น และการแบ่งเบาภาระกรรมโดยอาศัยกุศลกรรมของสัตว์ธาตุที่นำมาแบ่งกรรมไปจากมนุษย์ โดยอาศัยจิตวิญญาณของสัตว์ที่สละ

เรือนร่างแล้ว การใช้อาหารหรือการให้การรักษาลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

เมื่อมีกรรมและความสัมพันธ์อื่นๆเข้ามาเกี่ยวข้องกับผู้ป่วย ถ้าโดยลำพังครอบครัวและเครือญาติของผู้ป่วยอาจไม่สามารถจัดการดูแลรักษาสุขภาพของผู้ป่วยได้ ก็อาจจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากชุมชน เช่น ขอให้ชุมชนจัดหายานพาหนะเพื่อนำผู้ป่วยไปหาหมอ หรือพาไปหาหมอเมืองที่อยู่ในชุมชนที่มีความสามารถช่วยเหลือให้การดูแลรักษาได้ หรือกรณีผู้ป่วยเอดส์ในชุมชนอาจให้ความช่วยเหลือด้านกำลังใจในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน โดยถือว่าเป็นกรรมของผู้ป่วยเมื่อเราได้รับการภรณ์นั้นเราก็มีความทุกข์ทรมานมากพออยู่แล้ว จึงหันมาช่วยเสริมสร้างกำลังใจแก่ผู้ป่วย และเมื่อไปขอรับการรักษากับหมอพื้นบ้าน หมอเมืองซึ่งอาจอยู่ภายในหรือภายนอกชุมชนในแต่ละครั้งก็จะได้รับความเมตตาดูแลเอาใจใส่ โดยถือว่าเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันมิใช่รักษาด้วยการหวังสินจ้างรางวัล เพราะเป็นคุณธรรมที่ครูบาอาจารย์ได้สั่งสอนมา โดยขั้นตอนวิธีการขอรับการรักษากับผู้ป่วยต้องบูชาธูปเทียน ซึ่งประกอบด้วยดอกไม้มะลิ กล้วย กล้วย และเงินค่าครูตามที่ครูบาอาจารย์เป็นผู้กำหนด ผู้ป่วยก็ไปหาหมอด้วยความเคารพศรัทธา หมอเมืองก็จะดำเนินการตามขั้นตอนวิธีการบวงสรวง ภิเษก ไรต์ ซึ่งมีได้มอลักษณะการเจ็บป่วยเพียงแค่ว่าเท่านั้น แต่ยังคำนึงถึงความสัมพันธ์ภายนอกในฐานะที่เป็นคน โดยคำนึงถึงในด้านร่างกาย จิตใจและสังคมของผู้ป่วย หลังจากนั้นจึงเริ่มกระบวนการวิธีการป้องกันและดูแลรักษาสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม ไม่ว่าจะเป็นการบำบัดรักษา หรือแม้แต่การส่งเสริมป้องกันจะมีความผสมผสานเชื่อมโยงกันทั้งร่างกายและจิตใจอยู่ตลอดเวลา

เป็นที่น่าสังเกตว่า หมอพื้นบ้าน หมอเมืองแต่ละท่านโดยปกติจะทำมาหาเลี้ยงชีพเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป เพราะรายได้จากการรักษาไม่สามารถที่จะนำมาทดแทนการทำไร่ ทำนาได้เนื่องจาก การให้การดูแลรักษาแต่ละครั้งจะเป็นในลักษณะยาขอหมอมาน แต่หมอเมืองก็ยังคงใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างมีความสุข เพราะชุมชนจะให้ความเคารพ สงเคราะห์ดูแล และให้ความช่วยเหลือ หมอเมืองในด้านต่างๆ เช่น ช่วยกันลงแรงดำนาให้หมอเมือง หรือเทศกาลสงกรานต์ก็จัดพิธีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ซึ่งหมอเมืองก็จะได้รับเกียรติและได้รับการยกย่องจากชุมชน หรือเมื่อผู้ป่วยมาขอรับการรักษาก็จะมาดำหัว / ถวายคุณให้ตามฐานะ

สำหรับกระบวนการวิธีการป้องกันและการดูแลรักษาสุขภาพ ซึ่งประกอบด้วย พิธีกรรมบำบัด (จิต บำบัด) กายบำบัด (ฟื้นฟูสภาพ) สมุนไพรบำบัด กรรมกิน (อาหารบำบัด) กรรมอยู่ (เหนือธรรมชาติ) สิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่สามารถจำแนกแยกแยะได้อย่างเด็ดขาดเพราะแต่ละส่วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวม เช่น พิธีกรรมบำบัดซึ่งนับว่าเป็นการบำบัดรักษาสุขภาพทางจิตใจแต่เพียงอย่างเดียวเป็นสำคัญ บางทีอาจจะจำเป็นต้องมีการรักษาทางร่างกายประกอบด้วย ไม่ว่าจะเป็นวิธี

กายบำบัด สมุนไพรบำบัดหรืออาหารบำบัด เช่นเดียวกับกรรมอยู่ซึ่งเน้นในด้านการส่งเสริมป้องกันแต่ถ้าผู้ป่วยเกิดเจ็บป่วยแล้วก็จำเป็นที่จะต้องให้การแก้ไขบำบัดรักษาไม่ว่าในด้านจิตบำบัด กายบำบัด สมุนไพรบำบัด หรือแม้แต่อาหารบำบัด แต่เมื่อหายจากการเจ็บป่วยทางร่างกายหรือจิตใจแล้วก็อาจหันมาฟื้นฟูสภาพให้กลับเป็นปกติ แล้วไปใช้การส่งเสริมป้องกันโดยใช้กรรมอยู่ (เหนือธรรมชาติ) ก็ได้ จึงเห็นได้ว่าถึงแม้จะมีการแยกแยะออกไปในแต่ละส่วนแล้วก็ตาม การป้องกันและการดูแลสุขภาพ สุขภาพตามวิถีชีวิตของชาวล้านนาก็ยังคงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวมอยู่นั่นเอง

ตัวอย่างกระบวนการวิธีป้องกันและดูแลสุขภาพสุขภาพตามวิถีของชาวล้านนา

1. พิธีกรรมบำบัด (จิตบำบัด) ได้แก่

1.1 บูชาเทียน เป็นพิธีกรรมภายหลังจากที่ได้มีการดูชะตาโรคของผู้ป่วยแล้วก็จะบูชาเทียนตามราศีเพื่อโรคระตา หรือรักษาโรคที่ผู้ป่วยเป็น

1.2 จ้อย (Musical therapy) เป็นการใช้ทำนองเพลงพื้นบ้านที่เรียกว่า "จ้อย/ซอ" มาสื่อความเข้าใจกับผู้เจ็บป่วยถึงความในใจที่ฝังจิตฝังใจมานาน จนเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดอาการไม่สบาย เช่นปวดศีรษะ (Migraine) เทียบได้กับการสะกดจิตของการแพทย์แผนปัจจุบัน ขณะเดียวกันผู้ป่วยก็จะได้รับความเพลิดเพลิน เป็นการประโลมขวัญและให้กำลังใจแก่ผู้ป่วย อีกทางหนึ่ง

1.3 ขอมมาณีปupaya หรือขึ้นผีปupaya/ผีเจ้านาย เป็นการบอกกล่าวและขอมมาลาโทษผีบรรพบุรุษ ในกรณีที่ไม่ลบหลู่หรือก่อเหตุวิวาทขึ้นในตระกูล คำว่าผีปupaya หมายถึง ผีประจำตระกูล คือเมื่อปupayaตายายล่วงลับไปแล้ว ลูกหลานก็จะสร้างหอไว้ในสถานที่เหมาะสม เช่น อาจจะเป็นบนหัวนอน เพื่อแสดงความเคารพ โดยบนหอจะมีหิ้งวางเครื่องบูชา เช่น พานดอกไม้ ธูปเทียน คนโท ปัจจุบันได้มีการลดค่าลงมาเหลือเพียง ผีปupaya เท่านั้น ดังนั้นการขอมมาณีปupaya จึงเป็นการเสริมกำลังให้เข้มแข็งอีกทางหนึ่ง โดยมีขันหรือพานใส่ดอกไม้ธูปเทียน บางแห่งก็มี หมาก เมี่ยง บุหรี่ ไข่ไก่ใหญ่หรือพ่อแม่เป็นผู้จัดหา และนำเครื่องเหล่านั้นไปตั้งในเรือน ตามมุขที่เป็นที่อยู่ของปupaya จุดธูปเทียนไว้ พร้อมขอมมาในสิ่งที่ได้ปฏิบัติผิดประเพณี บางแห่งมีขันน้ำส้มป่อยตั้งไว้ด้วย เพื่อขอมน้ำมนต์ของปupayaและนำน้ำส้มป่อยนั้นไปประพรมที่ศีรษะของคนป่วย

1.4 วานเกิด (พ่อเกิด แม่เกิด /ปู่แทน ย่าแทน) เด็กเล็กที่เกิดมาแล้วไม่เติบโต ร้องไห้ งอแงเป็นประจำ ผอมเหลือง สุขภาพไม่ดี มีอเย้น เท้าเย้น โบราณบอกว่า แม่เกิด 12 อันบันให้มาเกิดนั้น จะมาเอาตัวกลับไป จึงต้องทำพิธีส่งวานเกิด คือ ทำตะตวง แล้วใส่เครื่องต่างๆ และนำตะตวงไปวางบนเสื่อปูบนดินเอาเด็กมาอยู่ใกล้บริเวณทำพิธี หลังจากทำพิธีเสร็จแล้ว ให้เอาตะตวงไปไว้ทิศตะวันตก และเอาเสื่อผืนดิน อย่าได้เหยียบหลังไปตุ แล้วมัดมือ(ผูกข้อมือ)

1.5 ส่งปูแถน-ย่าแถน เป็นความเชื่อของชาวล้านนาที่เชื่อว่า ปูแถน-ย่าแถน เป็นผีฟ้า เทวดาที่ลงมาอยู่ในโลกมนุษย์ เป็นรายหญิงคู่แรกของโลกและเกิดลูกหลานมาเรื่อยๆ ดังนั้น จึงถือว่า มนุษย์ทุกคน สืบเชื้อสายมาจากปูแถนย่าแถนทั้งสิ้น ดวงชะตาชีวิตของคนส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับ การกำหนดของปูแถนย่าแถนด้วย ดังนั้น เมื่อถึงรอบวัน เดือน ปี เกิด ก็จะมีการสะเดาะเคราะห์ มีการส่ง สะดวง ส่งเครื่องเช่นสังเวทย์ให้ปูแถนย่าแถน หากไม่ทำก็จะทำให้ชีวิตไม่มีความสุข อายุจะสั้นหรือเกิด โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ เป็นต้น เช่น เด็กน้อยใหญ่ที่มีอาการ 3 วันดี 4 วันไข้ โบราณเชื่อว่า ผู้เกิดเป็นผู้ลืมน บุญคุณ พ่อเกิดแม่เกิด อันอยู่เบื้องบน ทำให้สุขภาพไม่ดี ต้องทำพิธีส่งแถนให้ โดยทำเป็นสะดวงใบ ใหญ่ พร้อมเครื่องต่างๆ ดอกไม้ ธูปเทียน และอาหาร หรือเครื่องสิ่งนั้นเอง

1.6 แกวงข้าว ถ้าเด็กเกิดมาแล้วเลี้ยงยาก ร้องไห้เป็นประจำโดยเฉพาะตอนกลางคืน ก็ จะนำปัญหาไปถามปู่ย่าตา ให้ช่วยทำนายให้ ทางจังหวัดเชียงรายใช้หนึ่งข้าวมาแต่งให้คล้ายรูปคน ใช้ไม้แรวนและสวมเสื้อให้ มีคนถือโหนดหนึ่งคอยจับให้ตะแคงซ้าย/ขวาสลับกันไป แต่ทางจังหวัด เชียงใหม่ใช้อีกวิธีหนึ่ง คือ เมื่อเด็กทารกไม่สบาย ผู้เป็นแม่จะนำขันหรือสลุงที่ใส่เสื้อผ้าหรือผ้าอ้อมของ เด็ก พร้อมกับเงินสมนาคุณตามสมควร ไปขอให้ผู้ที่แกวงข้าวประกอบพิธีแกวงข้าว ผู้ทำพิธีนำสลุง เข้า ไปในเตาของห่าน เมื่อบอกปู่ย่าตา จะนำด้ายสายสิญจน์ที่มีความยาวเท่าไม้คนข้าว ด้ายข้างหนึ่ง มัดข้าวเหนียวไว้ผูกไว้ที่ปลายไม้คนข้าวผู้ทำพิธีถือปลายอีกข้างหนึ่งไว้ และยื่นแขนออกไปให้ก้อนข้าว ตรงกับผ้าอ้อมของทารก แล้วเรียกชื่อญาติของฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ที่เสียชีวิตแล้วทีละคน ถ้าข้าวแกวง เมื่อเรียกชื่อนั้นๆแล้ว ก็ให้ถามต่อไปว่า จะให้ใครมารับขวัญ โดยเอ่ยชื่อญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ ถ้าข้าวแกวง ตรงชื่อกับญาติคนไหน ก็ถามต่อไปว่าจะให้เอาอะไรมารับขวัญ เมื่อข้าวแกวงตรงสิ่งของใด ก็ให้ไปบอก คนที่ข้าวแกวงตรงชื่อ ให้เอาสิ่งของดังกล่าวมารับขวัญ ซึ่งเชื่อกันว่าถ้ามีการกระทำดังกล่าวแล้ว เด็ก จะเลี้ยงง่าย

1.7 หนขวัญ / อ้องขวัญ / สุขวัญ เป็นการเรียกขวัญที่ออกจากร่างกายไปไม่ว่าด้วยเหตุใดก็ ตาม ให้กลับคืนสู่ร่าง โดยจะมีการตรวจสอบว่าขวัญเข้าสู่ร่างกายครบถ้วนหรือไม่ ด้วยการนับเม็ดข้าว (คู่/คี่) เมื่อขวัญเข้ามาสู่ร่างกายเรียบร้อยแล้วจึงจะทำพิธีสุขวัญ นอกจากนั้นยังเป็นพิธีมงคลที่ต้องการ ให้เกิดความสุข ห่างจากการเจ็บป่วย เพราะขวัญได้รับการผูกไว้ไม่ให้หนีไปไหน คนที่มีขวัญอยู่ครบ ย่อมเป็นคนมีขวัญดี มีสภาพจิตที่สมบูรณ์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดกำลังใจ จึงมักจะนิยมทำให้กับบุคคลที่ไม่ เจ็บป่วยด้วย เช่น ผู้มาเยี่ยมเยียน ผู้ที่จะเดินทางไกล ผู้ที่หายจากการเจ็บป่วย ผู้ที่ได้เลื่อนยศตำแหน่ง ผู้อายุไล่ ผู้ที่จะบวชในพุทธศาสนา ขึ้นบ้านใหม่ คู่สมรส รวมทั้งสัตว์เลี้ยงที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย โดยมีปู่จ่านเป็นผู้ทำพิธี มีบายศรีวางไว้ตรงหน้าผู้ถูกเรียกขวัญ ลวดบทสุขวัญเพื่อไล่สิ่งไม่ดี ออกไป

1.8 ส่งเคราะห์ บุคคลที่ถูกใส่ความที่ไม่เป็นมงคล โดนลักทรัพย์สิน หรือเกิดเภทภัยแก่ตนเองและครอบครัว ทำกิจการใดๆ ไม่เจริญก้าวหน้า นั่นคือมีเคราะห์ต้องทำพิธีส่งเคราะห์

1.9 ส่งจน เอาตะตวงแหว่ง(วนรอบศีรษะ) 3 รอบ (ประพรมน้ำส้มป่อย) และเอาตะตวงไปวางทิศตะวันตก เมื่อทำพิธีแล้วห้ามพูดถึงสิ่งที่ไม่เป็นมงคล

1.10 ส่งกิว, ส่งหาบ ส่งกอน

1.11 ส่งผีตะวัน กระทำเมื่อผู้ป่วยมีอาการปวดศีรษะ แล้วไปดูเมื่อ หมอบอกว่ามีสาเหตุจาก ผีตะวัน ก็จะทำบูชาผีตะวัน /พระอาทิตย์ทางทิศตะวันออกโดยใช้คาถาประกอบ

1.12 ทานขันข้าว นิยมทำให้กับผู้ตาย ไม่ว่าจะเป็นผีบรรพบุรุษ หรือเจ้ากรรมนายเวร ที่อาจจะมาเบียดเบียน ก่อให้เกิดการเจ็บป่วย ซึ่งจะได้จากการดูหมอดูเมื่อ วิธีทานขันข้าวจะทำบุญถวายทานสำหรับกับข้าวแก่พระสงฆ์ เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นการบูชาบรรพชนหรือบูชาเทพยดาทั้งหลาย ด้วยความสำนึกในบุญคุณ และเป็นการแสดงความเชื่อเพื่อเมื่อแก่ของคนที่ทำด้วย

1.13 บูชาข้าวเท่าอายุ นำข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้าที่นึ่งหรือหุงแล้ว โดยปั้นเป็นคำๆ เท่ากับจำนวนอายุผู้ป่วยหรือผู้ที่ได้รับการทำนายว่าจะมีเคราะห์ ต้องการต่ออายุ ด้วยการนำข้าวบูชาพระรัตนตรัย นอกจากข้าวแล้วมีกล้วยน้ำว้าหรือทางล้านนาเรียกว่า "กล้วยได้" ผ่าเป็นซีกจำนวนเท่าอายุ ดอกไม้ ธูปเทียน เท่าอายุ และนำเสื้อผ้าของคนป่วยหรือคนที่ระบุ มาวางไว้ในถาดแล้วนำเอาเครื่องบูชาวางทับลงไป นำไปบูชาหน้าพระประธานหรือที่พระเจดีย์ในวัด ใกล้บ้านของคนนั้น เมื่อจุดธูปเทียนแล้ว ปู่จ่านหรือพระสงฆ์ก็จะทำพิธีให้

1.14 บูชาธาตุสี่ (ตะตวง) เมื่อผู้ป่วยรักษาด้วยวิธีใดก็ไม่หาย หมอเมื่อจะคำนวณธาตุแล้วให้ไปบูชาธาตุทั้ง 4 โดยใช้ตะตวง (กระทง) บูชาธาตุดินที่พื้น บูชาธาตุน้ำที่บ่อ /แม่น้ำ บูชาธาตุลมโดยทำนังร้านไว้สูงๆ และบูชาธาตุไฟที่เตาไฟในครัว

1.15 ทำสมาธิ, ฟังธรรม ใช้ในกรณีผู้ป่วยจิตไม่ปกติก็จะให้นั่งสมาธิ เพื่อให้โลหิตไหลเวียนได้ดีขึ้น แล้วก็ให้ฟังธรรมเพื่อยอมรับกรรมที่เกิดขึ้นไม่ให้ฟุ้งซ่าน การทำสมาธิจึงเป็นอุบายเพื่อให้ผู้ป่วยฟังธรรม

1.16 รดอาบน้ำมันดี หมอจะรดน้ำมันดีให้คนไข้โดยว่าคาถาพระเจ้าห้าพระองค์เพื่อรักษา และผู้ป่วยอาจนำน้ำมันดีที่เหลือไปผสมน้ำอาบต่อที่บ้าน

1.17 ถอนชืด การถอนสิ่งชั่วร้ายที่อยู่ในบริเวณที่ปลูกบ้านเรือน ซึ่งทางล้านนาเรียกว่า "ชืดจา" ออกจากพื้นที่และนำไปทิ้งที่อื่น ทำให้ที่นั้นมีความสุข ความเจริญต่อไป

เครื่องดนตรีชนิดนี้ นับเป็นเครื่องสักการะต่อพระสงฆ์ผู้ทำพิธีและเทวดาประจำบ้านเรือน โดยบอกกล่าวให้รู้ แล้วมาชำระด้วยดองสิ่งชั่วร้ายออกไป

การดองชนิด มีขั้นตอนคือ ทำสะอาดด้วยกาบกล้วย เป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ 10 นิ้ว ไข่ตอกหรือไม้เลียบไข่วัดลัดกัน แล้วเอากระดาษใบตอง วางบนไม้ไผ่ เครื่องเช่น ซึ่งประกอบด้วย ข้าวสุก ปลา ผลไม้ รongหวาน อย่างละ 7 ชิ้น นอกจากนี้มี หมาก เมี่ยง บุหรี่ จำนวน อย่างละ 7 เช่นกัน ทั้งนี้มีความหมาย 2 ลักษณะ ดังนี้

1.17.1 ความหมายเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ หมายถึง เทพเจ้าที่ประทับในขุนเขาทั้ง 7 ที่เรียกว่า สัตตภณัฑบรพต ย่อมเสวยอาหารสุก ส่วนอสุรที่อยู่ใต้พิภพนั้นจะรับประทาน เนื้อดิบ ปลาดิบ การดองเป็นการถวายเทพเจ้า และอสุรเหล่านั้น เมื่อรับเครื่องสังเวยแล้วจึงได้ดองสิ่งที่ชั่วร้ายออกไปจากเคหสถาน

1.17.2 ความหมายเกี่ยวกับพุทธศาสนา ประกอบด้วยความเชื่อ หากนำเครื่องสังเวย ประกอบด้วยวัตถุ สิ่งของ อาหาร อย่างละ 7 ซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่ง โทณงค์ หมายถึง องค์ หรือ ประกอบแห่งการรู้ชอบ 7 ประการ ประสานกับการนำเอาบทสวดนฤตยัตติกรรม สิมารวิปลาสและ จีวรวิปลาส มาประยุกต์เข้ากับการดองสถานที่ ถือว่าเป็นการนำเอาสิ่งอัปมงคล ความชั่วร้ายทั้งหลายออกจากพื้นที่เคหสถานนั้น ทำให้สถานที่นั้นหมดจด ไม่มีสิ่งไม่ดี เจ้าของบ้านได้อยู่อย่างผาสุก มีความเจริญต่อไป

1.18 สงอุบาทว์ โดยที่อุบาทว์ คือ สิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้น ไม่เคยเห็น ผิดแผกแตกต่าง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจะมีภพภัยเกิดขึ้นในบ้านเมือง หรือต่อตนเองและครอบครัว ตลอดจนญาติมิตร หากรู้ว่าอุบาทว์เกิดขึ้นที่ไหน ควรทำพิธีภายใน 3 วัน 7 วัน ถ้าปล่อยไว้นานเกินไปจะแก้ไม่ตก ทำโดยจัดสังเวยมีเครื่องหมายต่างๆ หลายอย่าง ถ้าเห็นเกิดภพภัยใด ก็ให้แถมเครื่องอื่นใส่ในสังเวยด้วย เช่น เห็นรุ่งกินน้ำ ให้ปั้นรูปช้าง ม้า วัว ควาย เงิน ทอง เลือดผ้า ใส่ลงไป ถ้าเห็นนกเค้าแมวเข้าบ้าน ให้ปั้นรูปนกเค้าแมว แก้ว แหวน เงินทอง เลือดผ้า ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวตอกดอกไม้มัน เป็นต้น

1.19 กุมผ้าสังฆา เมื่อผู้ป่วยป่วยหนักรักษาอย่างไรก็ไม่หาย ก็จะไปดูเมื่อให้ทำ กุมผ้าสังฆา หมอก็จะนิมนต์พระมาสวด 4 รูปแล้วชักผ้าสังฆาไว้ที่คลุมผู้ป่วยไว้ โดยมากจะทำตาแหลวคาเขียวไว้สี่มุมและจะทำพิธีกันที่ทางสามแพร่ง

1.20 สิบชะตา หมายถึง การต่ออายุให้ยืดยาวออกไป และเพื่อเป็นสิริมงคล มีชีวิตอยู่อย่างสุจริต ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ภัยภัย ให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป การสิบชะตาแบ่งออกเป็น 3 ประเภท

1.20.1 การสืบชะตาที่กระทำได้ทุกโอกาส

1.20.2 การสืบชะตาบ้าน ทำได้ปีละครั้ง คือ ตอนสงกรานต์ หรือเมื่อมีเภทภัยเกิดขึ้น

1.20.3 การสืบชะตาเมือง ทำเมื่อถึงโอกาสครบรอบสร้างเมือง การทำพิธีส่วนมาก นิยมทำตอนเช้า ก่อนจะถึงเที่ยงวัน จัดให้มีโต๊ะหมู่บูชา พระพุทธรูป กระถางธูป แจกันดอกไม้ บาตร น้ำมนต์ ธูปเทียน เครื่องไทยทานเท่าจำนวนพระสงฆ์ พร้อมพระพุทธรูป พระธรรม

1.21 ย้ายผี กรณีที่มีผีตายโหงอยู่ในบ้านเมื่อคนเข้าไปอยู่ผีก็จะไปรบกวนทำให้ไม่สบาย จึงต้องนิมนต์พระหรือหมอมาย้ายผีนั่นออกไป

1.22 ไล่ผี, เมาผี หมอจะทำพิธีบังคับให้ผีออกจากร่างของผู้ป่วยโดยการให้ทรายหว่าน ข้าวสาร น้ำมนต์ น้ำส้มป่อย หวายฟาด มีดจ้ำ (แทง) หรือใช้ไฟเผา โดยไม่ต้องมีเครื่องพิธีกรรม

1.23 ส่งผี คนไข้บางคนเจ็บป่วยมาจากที่อื่น ผีจะติดตามมาด้วย หมอก็จะทำพิธีบอกให้ผีออกไปดีๆ โดยจะจัดส่งเครื่องพิธีกรรม ข้าวปลาอาหาร และปั้นหุ่นคนไปให้

1.24 ผ่าจ่าน เป็นพิธีกรรมที่ทำให้ผีหายโดยมีตำนานสืบเนื่องมาจากเรื่องนางสิบสอง ใช้วิธีเขียนชื่อผู้ป่วยและชื่อผี (ถ้ารู้) แล้วทำเทียนผ่าจ่านบูชาไปให้ หรือเขียนยันต์ / เสกผ้า ผูกคอ หรือทำน้ำมนต์ให้ผู้ป่วยดื่มกิน

1.25 บังลกุลดิบ ให้ผู้ป่วยนอนบนผ้าขาวแล้วทำพิธีคล้ายกับการบังลกุลคนตาย แต่ใช้คาถาคณละบท นิยมทำกันทั้งคนป่วยและคนปกติเพราะเชื่อว่าจะทำให้อายุยืน

1.26 ตัดกรรม โดยใช้ยาตัดเวร / ยาแก้สงสาร เพื่อบรรเทา หรือย้ายกรรม หรือทำในกรณีที่ถูกครองเสียชีวิตตั้งแต่วัยหนุ่มสาว ก็จะทำพิธีแยกออกจากกันไม่ให้ห่วงหาอาลัย โดยมีเครื่องพิธีกรรม สะตวง ธันตัง หมอจะใช้คาถาและน้ำมนต์ตัดทั้งสองให้ออกไปคนละทิศ

1.27 ตัดพราย ในกรณีที่ผู้ป่วยแสดงอาการไม่เหมือนคนปกติ แล้วหมอเมื่อทักให้ตัดพราย ก็จะใช้เครื่องพิธีกรรม ตาเหลวคาเรียว และปั้นหุ่นคนวางไว้ในสะตวง ใช้ฝ้ายโยงระหว่างหุ่นกับผู้ป่วย หมอจะใช้คาบฟันฝ้ายที่วางพาดอยู่บนสากรอบหรือบันไดแม่มายให้ขาด

1.28 เทศน์มหาวิบาก เมื่อคนป่วยหนัก(ลำบาก)เป็นอยู่นานหลายเดือนจะหายก็ไม่หาย จะตายก็ไม่ตาย ผู้เฒ่า ผู้แก่สงสารลูกหลาน ซึ่งไม่เป็นอันทำอะไรต้องดูแล อดหลับ อดนอน จึงแนะนำ ให้ไปนิมนต์พระที่วัด นำคัมภีร์ฉบับหนึ่งมาเทศน์ให้ผู้ป่วยฟัง ชื่อ ธรรมมหาวิบาก เนื้อหาของคัมภีร์ กล่าวถึง เศรษฐี 2 คนผิวเมื่อย เป็นคนตระหนี่ ไม่ยอมกินอาหารที่ดี ไม่ยอมใช้วัตถุที่ดี เมื่อตายไป

ทรัพย์สินทั้งปวงได้ตกเป็นของหลวง วิญญาณเศรษฐีได้เป็นเปรตและทนทุกข์เวทนา หลังจากนำคัมภีร์มาเทศน์เชื่อกันว่า ภายใน 3 วัน 7 วัน ถ้าคนป่วยหนักไม่หายก็จะตาย

1.29 สุม่าแก้วทั้งสาม เมื่อคนในครอบครัวป่วยหนัก จะเรียกว่า "ลำบาก" หมายถึง อวัยวะต่างๆ ของคนป่วยทำงานไม่สะดวก ทำให้ผู้ป่วยหายใจและเคลื่อนไหวลำบาก ภาษาหมอโบราณ เรียกว่า "ตรีชุต" คืออาการของคนไข้ ดี เลือด น้ำมูก ไม่ทำงาน ญาติผู้ใหญ่จะให้ลูกหลาน เตรียมธัญดอกไม้ ธูปเทียน พานใส่ดอกไม้ ธูปเทียน แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้ลูกหลานที่เข้าใจในประเพณี นำไปกราบขอขมาพระรัตนตรัย ต่อหน้าพระประธานที่อยู่ในวิหาร เพื่อขอละ ลด ปลด สิ่งที่เคยทำการไม่ควร และขอลาแก้วทั้ง 3 ไปบูชาชาติหน้า แล้วเอาพานมาประเคน ณ แท่นแก้ว หรือฐานชุกชี ที่ประดิษฐานของพระประธาน เป็นเสร็จพิธี

2. กายบำบัด (ฟื้นฟูสภาพทางกาย) ได้แก่

2.1 บีบเส้น, บีบเอ็น, เหาเอ็น, ดัดตั้ง เป็นอาภักปฏิกิริยาในการนวด คลึง ดึง ดัดให้แก่ผู้ป่วย ซึ่งการนวดพื้นบ้านจะมีความหนักหน่วงพอๆ กับการนวดเคลย์ศักดิ์

2.2 เข้าเฝือก โดยอาศัยไม้ไผ่หรือไม้เกียะ(ไม้สน)ทำเป็นซี่แทนเฝือก หันรอบบริเวณที่มีกระดูกแตก/หัก

2.3 ขวากชุย เป็นการใช้น้ำมันดีคาตาประกอบการทาน้ำมันเพื่อใช้ในการรักษากระดูกหัก

2.4 เช็ด โดยใช้ใบไม้ หรือขนหนูปาเช็ดบริเวณที่เจ็บปวด

2.5 แหก โดยใช้มีด หรือเขาสัตว์ โดยกดและถูไปตามบริเวณกล้ามเนื้อ

2.6 ย่ำราง ถือเป็นการนวด ทาน้ำมันและประคบร้อนในขณะเดียวกัน โดยใช้เท้าเหยียบ น้ำสมุนไพรเหยียบราง (ผานโต) ที่เผาจนร้อนแดง แล้วจึงมาเหยียบบนบริเวณที่เจ็บปวดเพื่อรักษา อัมพฤกษ์ อัมพาต

2.7 เหน่น คล้ายกับการกดจุด

2.8 ตีด้วยหมอน กมไม้ ใช้เพื่อกระตุ้นที่ไปทับเส้นประสาทซึ่งจะทำให้มีอาการชา ถ้าอาศัยการนวดอย่างเดียวอาจไม่ถึง จึงต้องตีให้เส้นสะดุ้งแล้วประคบด้วยยา

2.9 จอบพิษ เป็นการเอาพิษออกจากร่างกายโดยใช้ไธดัมผ่าซีกแล้วเอาเหรียญใส่ลงไป ไธนำ ไปจอบพิษเมื่อย พิษไข้

2.10 ล้นม่าน / บิบบม่าน คล้ายกับการนวดเคลยศักดิ์ที่อาศัยความรุนแรงในการดัดกล้ามเนื้อและข้อของผู้ป่วย

2.11 ผึงดิน นำผู้ป่วยที่มีอาการปวด / ชา ไปผึงในหลุมที่มีสมุนไพรแล้วใช้ดินกลบให้แน่น เพื่อให้ดินดูดความเจ็บปวดออกจากร่างกายประกอบการใช้คาถา

2.12 แช่น้ำร้อน - น้ำเย็น

2.13 ลาบสาร(มะเขือ / ก้อนไข่ม้วน / ก้อนขี้ส) รูด / รูดด้วยดาบไม้ไปตามผิวหนัง

2.14 สับสาร (มะเขือ / ก้อนไข่ม้วน) ใช้เหล็กคม / แหยมสับที่สาร / แผลให้เลือดออกแล้วหนีบยาบริเวณนั้น

2.15 เป่าห่า

2.16 เช็ดไข ใช้ไขดิบเช็ดตามตัวผู้ป่วยเพื่อดูดพิษแล้วดองไขออกดูดังเกตุจุดต่างๆที่เกิดขึ้น

2.17 แทงมือ กรณีที่ผู้ป่วยมีไข้สูงจะริดเลือดที่แขนและมือไปที่ปลายนิ้วแต่ละนิ้ว สังเกตถ้าเป็นจำเริญคัสคำหรือตุ่มถี่ / ตุ่มพิษก็จะใช้หนามบ่งให้เลือดออก ริดให้แห้งแล้วเช็ดด้วยฝ้าย ทำจนครบทุกนิ้ว ไข้ก็จะลดลง

2.18 บ่งกัน, เกี๊ยะตุ้ม เมื่อไม่สบาย มีไข้สูง ผู้ป่วยจะมีตุ้มถี่/ตุ้มพิษที่ หมอจะใช้หนามส้มโอไปบ่งให้ไข้ก็จะลดลง

2.19 รูด โดยใช้มีดรูดตามผิวหนังกรณีที่ถูกพิษผื่นคันเพื่อให้ขนบ่งออก หรืออาจใช้แป้งมาเสกแล้วใช้วิธีคลึงก็ได้

2.20 ปิด โดยการเสกมือแล้วปิดไปตามร่างกายที่ถูกพิษ

2.21 เผาเทียน ใช้ในกรณีที่รักษาโรคด้วยวิธีอื่นไม่หายก็จะใช้คาถาอาคมเป่าเปลวเทียนกำใหญ่ไปที่ร่างกายของผู้ป่วย ซึ่งอาจทำให้ผิในร่างกายผู้ป่วยอาบมาตอาจมาทำร้ายหมอได้จึงต้องบำเพ็ญกุศล กินเจ ทำบุญกรวดน้ำไปให้

2.22 รมไฟ, รมควัน เมื่อก่อไฟเสร็จแล้วนำสมุนไพรเผาไฟให้เกิดควัน คล้ายกับการอบสมุนไพรแต่เป็นการรมด้วยควัน

2.23 ฟันด้วยดาบ เสกดาบฟันไปที่ร่างกายผู้ป่วยบริเวณที่ปวด

3. สมุนไพรบำบัด มีวิธีการใช้ หรือรูปแบบของการใช้สมุนไพร ได้แก่

3.1 ยานม้อ ยาดัม โดยการมัดสมุนไพรต้มในหม้อดินเพื่อเสริมสรรพคุณทางยาให้ครบธาตุ
ทั้ง 4 ธาตุ

3.2 ยาหลาม เป็นการต้มสมุนไพรในกระบอกไม้ไผ่มีกลิ่นหอมของไม้ไผ่และช่วยเสริม
สรรพคุณทางยา

3.3 ยาฝน โดยการฝนยาสมุนไพรตำรับบนหินแล้วนำน้ำมาดื่มกิน

3.4 ยาผง เป็นสมุนไพรตากแห้งแล้วนำมาบดละเอียดเป็นผง

3.5 ยาเม็ด จัดเป็นเม็ดด้วยเครื่อง โดยอาศัยน้ำผึ้ง น้ำข้าวต้ม น้ำเปล่า มหาหิงส์ กะเม็ง
ยาผืน ดีหมี มาต้มเป็นตัวประสาน

3.6 ลูกกลอน ปั้นเป็นเม็ดด้วยมือ โดยอาศัยน้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำนมวัว เป็นตัวประสาน

3.7 ยาตอง นำสมุนไพรไปตองด้วยน้ำเปล่า เหล้า น้ำผึ้ง หรือน้ำมูตรเนา (น้ำเยี่ยว)

3.8 ยาสูบ มวนสมุนไพรแล้วหันให้เป็นยาเส้น ห่อด้วยใบตองกล้วยตีบหรือใบบัว ใช้สูบเอา
ควัน

3.9 ยาต้ม นำสมุนไพรมากลั่นเอาน้ำมันหอมระเหย หรือบดเป็นผงละเอียดคล้ายกับยา
หอม สามารถนำมาต้มหรือกินก็ได้

3.10 ยาพ่น นำยาสมุนไพรมาเคี้ยวในปากแล้วพ่นใส่ผู้ป่วยเช่นเดียวกับการพ่นน้ำมัน

3.11 ยาฉีก นำยาสมุนไพรมาฝน หรือเคี้ยวด้วยน้ำมัน ใช้เหล็กแหลมจุ่มลงไปในน้ำยา
ฉีกลงไปบนผิวหนังบริเวณที่ปวดของคนไข้

3.12 ยาหนีบ เป็นยาคุศพิษที่ติดไว้บริเวณแผล

3.13 ยาสวน เป็นยาระบายที่ปรุงมาจากยาตำรับผสมกับมะขามสุก แล้วอัดใส่กระบอกไม้
ไผ่ขนาดพอสมควร เพื่อใช้ไม้ดันยาเข้าไปในทวารหนัก

3.14 ยาอม, ยาอบ เป็นการอมสมุนไพรโดยอาศัยไอน้ำผ่านตัวยาสมุนไพร ซึมเข้าไปใน
ผิวหนัง

3.15 ยาถือบ ตำยาสมุนไพรพอกบนบริเวณที่ปวดและทับไว้ด้วยผ้า

3.16 ยาจู เป็นการประคบความร้อนด้วยสมุนไพร หรือเผาก้อนหินให้ร้อนแล้วห่อผ้ามา
ประคบ

3.17 ยาอาบ, ยาแช่ นำสมุนไพรมาแช่ /ต้มแล้วนำมาอาบ

3.18 ยาซึมหัว / ยาซึมหัว ตำสมุนไพรรแล้วนำมาพอกที่กระหม่อม

3.19 ยาเหน็บ สามารถใช้ได้ทั้งทวารหนักและทวารเบา โดยตำยาสมุนไพรมสกับข้าวเหนียวเผาคลุกให้เข้ากัน ปั้นและตากให้แห้ง มักใช้รักษาโรคริดสีดวงทวาร พยาธิในทวาร หรืออาการคันโยนิในเพศหญิง

3.20 ยาทา / ฤ / นวด ซึ่งอาจจะทำเป็นขี้ผึ้ง น้ำมัน หรือละลายในน้ำ

3.21, ยานอน ใช้เฉพาะผู้ป่วยอัมพาต นำยาคำรับมาปูรองนอนให้ผู้ป่วยแล้วเอายาดังกล่าวมานวดคลึงให้กับผู้ป่วย คล้ายกับการเชยยาอย่างเข้มข้น

3.22 ยาอม ทำเป็นลูกกลอนโดยใช้น้ำผึ้ง มะนาว มะกรูด น้ำผลไม้เป็นตัวประสาน

3.23 ยานัดด์ เป็นยาสมุนไพรรที่ทำเป็นผงเพื่อใส่เป่าเข้าไปในรูจมูก ในอดีตใช้ไม้ไผ่ตากแห้งแล้วให้หมอบเป่า แต่ปัจจุบันผู้ป่วยสามารถทำได้เอง

3.24 ยาหยอดหู ตา หรือยาล้างตา โดยใช้ลำสิจับน้ำยาแล้วบีบใส่หู/ตา โดยยาที่ใช้ส่วนใหญ่จะมีธาตุลมเป็นส่วนประกอบ

3.25 ยาสูดพิษ ใช้ยาก็อก / ยาพอกในการสูดพิษ

4. อาหารบำบัด (กรรมกิน) ได้แก่

4.1 อาหารแสลง เป็นอาหารที่ห้ามผู้ป่วยด้วยโรคต่างๆกิน เช่น อาการปวดห้ามกินอาหารเย็น เช่น พริก แผลง แดงกวา หน่อไม้

4.2 อาหาร "ผิดกิน" เมื่อกินอาหารแสลงแล้วก็จะเกิดอาการเจ็บป่วย เช่น ห้ามหญิงหลังคลอดกินของดอง กินแล้วจะเวียนหัว เป็นลมผิดเดือนเมื่ออายุมากขึ้น

4.3 อาหาร "ผิดลาบ" อาหารเหล่านั้นมีกลิ่นที่แสลงต่อโรค เช่น รongทอด รongมัน

4.4 อาหารร้อน-เย็น ได้แก่ อาหารที่มีรสและสรรพคุณสอดคล้องกับธาตุต่างๆ เช่น ห้ามผู้ป่วยที่เป็นโรคกระเพาะอาหารกินอาหารเผ็ดร้อน หรือห้ามผู้ป่วยเบาหวานกินของเย็น เช่น ตำลึง ผักแว่น ผักบุ้ง เป็นต้น

4.5 อาหารปรับธาตุ, สมุนไพรรปลุกธาตุ ต้องมีการตรวจจักษรรวาศีเมื่อยามเจ็บป่วยว่าต้องมีการปลุกธาตุใดขึ้นมาบ้าง

4.6 อาหารตามธาตุ เป็นการกินอาหารที่มีส่วนประกอบสมดุลและช่วยเสริมสร้างส่วนที่สึกหรอขึ้นในร่างกายเช่น แกงแค

4.7 อาหารบำรุง เช่น

- อาหารบำรุงกำลัง เป็นอาหารที่ช่วยกระตุ้นให้เจริญอาหาร หรือให้ พลังงานสูง
- อาหารบำรุงน้ำนม อาหารประเภทที่มียางใส เย็น ช่วยให้มีน้ำนมมาก
- อาหารบำรุงเลือด มีทั้งพืชและเลือดสัตว์เช่น หลู้ ใช้เลือกหมูดในการประกอบ

อาหาร

- อาหารบำรุงสมอง ได้แก่ สมองสัตว์
- อาหารบำรุงสายตา ส่วนมากจะเป็นอาหารประเภทแก้ม เช่น จะค่าน กระเทียม

4.8 อาหารอายุวัฒนะ เช่น กล้วยน้ำว่า น้ำผึ้ง

4.9 อาหารฤดูกาล ผักและผลไม้ที่ขึ้นตามฤดูกาลจะมีความสมดุลกันอยู่ หากกินผิดฤดูก็อาจเป็นสาเหตุให้เจ็บป่วยได้

4.10 อาหารที่มีรสขม เช่น ผักแปม แก้วใช้ บำรุงน้ำดี

4.11 อาหารที่มีรสฝาด ช่วยสมานแผล บำรุงเนื้อเยื่อและกล้ามเนื้อ

4.12 อาหารหวาน ช่วยบำรุงประสาทและหัวใจ

4.13 อาหารอยู่เดือน เป็นอาหารเฉพาะสำหรับหญิงหลังคลอดที่อยู่ที่ไฟ โดยมากมักจะเน้นอาหารแห้ง เพื่อให้มดลูกแห้งและเข้าอุ้งเร็ว

4.14 อาหารเกิดง่าย เน้นอาหารที่มียางและไขมัน จะไม่รับประทานของหวานเพราะจะทำให้เด็กตัวโตคลอดยาก

4.15 อาหารรูกำลัง มีทั้งสัตว์และพืช เช่น จะค่านโนแกงแค ถือว่าเป็นยาบำรุงกำลัง แก้มกายตายด้าน

5. การถือปฏิบัติ (กรรมอยู่) หมายถึงการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม อยู่ร่วมกันได้กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่

5.1 ยันต์ :

- เลื่อยันต์ มีไว้สำหรับป้องกันภัยอันตรายต่างๆ
- ผ้ายันต์ เป็นแผ่นเล็กๆมีติดตัวไว้เพื่อป้องกันวิญญาณร้าย และเมตตามหานิยม
- เทียน สามารถทำเทียนโดยเขียนยันต์ใส่เข้าไป จะทำในทางดีหรือทางร้ายก็ได้ หรือกล่าวสัจจะคาถาเพื่อใช้ในการรักษาโรคก็ได้

- ทอง เขียนยันต์ใส่ผ่านทองม้วนเป็นตะกรุดไว้แขวนคอ หรือติดไว้เพื่อเป็นสิริมงคลที่บ้านก็ได้

- ยันต์จี๋ครั้ง เขียนยันต์ใส่ลงในแผ่นเงิน แผ่นทอง ใบลาน หรือกระดาษก็ได้แล้วใช้จี๋ครั้งจากต้นพุทราพอกไว้ สามารถนำมาร้อยเป็นตะกรุดพกพาดิด้ได้

- ยันต์หนัง ไม่นิยมพกพาดิด้ มักทำเพื่อทำร้ายคนอื่นโดยการเขียนยันต์บนแผ่นหนังแล้วเอาไปแช่น้ำ หรือเอาไปฝัง

5.2 ยาปืด (ยาด่วน), แก้กษิต เป็นยาเดี่ยวที่สามารถหยิบฉวยมาใช้ได้ในทันทีเป็นยาปัจจุบันทันด่วน เช่น แผลไฟไหม้น้ำร้อนลวกให้ใช้ว่านหางจระเข้ หรือเป็นแผลเลือดออกให้ใช้เลืงหมอบตำแล้วนำมาพอก

5.3 ยาสังจະ เป็นยาที่คนเก็บยาเก็บอย่างถูกต้องตามสังจະที่ร่ำเรียนมาเพื่อเสริมสร้างสรรพคุณทางยา เช่น ยานี้ห้ามจุด ให้ใช้ตอนได้อย่างเดียว เวลาเก็บยาต้องกลั่นหายใจแล้วจึงเด็ด

5.4 คาถาอาคม, ลงอักขระ ยานางค์ารับต้องเขียนยันต์ไว้ที่กำนหม้อ ใบยา หรือทำผ้ายันต์ปิดฝาหม้อ เพื่อแก้คุณไสยและเสริมสร้างสรรพคุณทางยา

5.5 ทิศทาง เป็นการกำหนดทิศที่หมอจะเดินทางไปรักษาผู้ป่วย หากจัดศักราชก็ไม่สามารถรักษาผู้ป่วยที่อยู่ในทิศนั้นให้หายได้ เช่น ปีนีหมอมไม่สามารถไปรักษาผู้ป่วยที่อยู่ทางทิศตะวันตกได้

5.6 ตำแหน่ง ดูจากจักรราศีทั้ง 8 ตำแหน่ง ถ้าหมออยู่ในตำแหน่งที่ดีกว่าผู้ป่วยทำอย่างไรก็ไม่สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายได้ เช่น หมออยู่ราศีชาง แต่คนไข้อยู่ราศีราชสีห์

5.7 ฤกษ์ยามยามดี เคราะห์ยามยามชวย ผู้ป่วยบางคนต้องอาศัยฤกษ์ยามที่จะมาหาหมอเพื่อให้ถูกโฉลกและหายป่วยได้ง่าย

5.8 ตาแหลวคาเขียว ใช้ประกอบในพิธีกรรม เช่น กุมผ้าสังฆา ตัดพราย ตาแหลวทำด้วยตอก (ไม้ไผ่)สาน หรือถักด้วยหญ้าคา หรือทำด้วยไม้ไผ่แล้วใช้หญ้าคาดักเป็นเรือผูกไว้

5.9 ปลุกหรือใช้พิธีพันธุ์บางอย่างกันผี เช่น หนาคำ หนามเล็บแมว รานมีพ่าย ละลิกันใจ ว่านผีเบือ ผีหมอบ

5.10 รื่นท้าวทั้งสี่ ทำแทบทุกเทศกาล เช่น ขึ้นบ้านใหม่ งานศพ งานบิใหม่ เพื่ออัญเชิญท้าวทั้งสี่มารับรู้ เป็นสักขีพยาน และปิดเป่าบาทภัย ประกอบด้วยท้าวภูเวล (ทิศเหนือ) ท้าวทรรทัศน์

(ทิศตะวันออก) ท้าวคนทรรพ (ทิศใต้) ท้าวอสุร (ทิศตะวันตก) โดยมีพระอินทร์อยู่เบื้องบน และแม่พระธรณีอยู่เบื้องล่าง (ชื่อขึ้นท้าวทั้งสี่แต่ที่จริงมีหก) โดยจัดเครื่องสี่ในสวด 6 กระทรงแล้วตั้งเสาบูชา

5.11 ไม้มงคล เช่น ว่านนางคุ้ม ว่านมหาลาภ ต้นแห้ว ธรณีสาร ว่านห้าร้อยนาง กระดังงา

5.12 ทำบุญ, สวดมนต์ ทำได้ทั้งคนและบ้านเรือนที่ "ชิด" โดยนิมนต์พระมาสวดมนต์จิต แล้วทำบุญใส่สังฆทานส่งไปให้

5.13 ผิงธนู เมื่อย้ายไปอยู่บ้านใหม่ ก็อาจเสกถวายธนูที่ทำด้วยหิน ไม้ หรือใบทองผิงไว้ 4 ทิศของบ้านเพื่อป้องกันอันตราย

5.14 ลงอ่างดำเปียน เป็นการรักษาคนป่วยไข้โดยใช้ถ้วยดินเขียนคาถา แล้วเอาน้ำมนต์ใส่โดยใช้ฝ้ายมัดเป็นดินกาทำเป็นไส้ แล้วจุดที่บริเวณเหนือศีรษะและปลายเท้าของผู้ป่วยเพื่อเป็นการถอนพยาธิ จะทำวิธีนี้ก็ต่อเมื่อไม่สามารถรักษาด้วยวิธีอื่นให้หายได้

5.15 เขี่ยกษัตริย์เสา (เสามงคล) เป็นการทำบุญบ้าน / เขี่ยกษัตริย์เสามงคลเพื่อให้ผู้อาศัยอยู่เย็นเป็นสุข

5.16 ข้อห้ามและข้อบังคับให้ปฏิบัติตนในช่วงที่อยู่ในภาวะพิเศษ เช่น

5.16.1 หญิงมีครรภ์ ห้ามเข้าโกดังวัวควาย ห้ามไปทำน้ำ ห้ามนั่งคาบ้นไต้บ้าน ห้ามคอกตะปู ห้ามเย็บหรือยัดหมอน จะทำให้คลอดยาก เป็นต้น

5.16.2 หญิงหลังคลอดบุตร

5.16.3 ผู้มีอาคม เช่น หมอ หรือปุจ่าน จะถือปฏิบัติตนในเรื่องการลอดใต้เรือน หรือผ่านผู้หญิง รวมทั้งไม่กินข้าวบ้านศพ จะทำให้วิชาอาคมเสื่อม ไม่รดัง เป็นต้น

จากกระบวนการในการป้องกันดูแลรักษาโรคหรือสุขภาพของหมอเมือง หรือระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนา จะเห็นว่า หมอเมืองมองปัญหาสุขภาพเป็นองค์รวมและมีวิธีการป้องกันดูแลรักษาอย่างเป็นองค์รวมเช่นเดียวกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนผังของกระบวนการป้องกันดูแลรักษาโรค ได้ดังนี้

กระบวนการวิธี การป้องกันและการดูแลสุขภาพ อย่างเป็นองค์รวม ตามวิถีชีวิตของชาวล้านนา

©2000 โดย ดร.อึ้งยง เทาประเสริฐ ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน

ครอบครัว/เครือญาติ/ชุมชน

หมอเมือง

(บำบัดรักษา)

(จิตใจ)

(ร่างกาย)

(ส่งเสริมป้องกัน)

พิธีกรรมบำบัด /จิตบำบัด เช่น

- บูชาเทียมน
- ชูขวัญ
- สงเคราะห์
- ทำสมาธิ
- รด/อาบน้ำมันต์
- ถอนเช็ด
- สิบชะตา
- จัดกรรม
- เทพเมฆาวิบาก
- ฯลฯ

กายบำบัด เช่น

- บีบเส้น, เอาเอ็น
- นวด
- เข็มมือ
- เช็ด
- แหก
- ย่ำราง
- ผิงพื้น
- แช่น้ำร้อน-เย็น
- เป่าหัว
- รุมควัน
- ฯลฯ

สมุนไพรบำบัด

- เช่น ยาหม้อ
- ยาฝน
- ยาผง
- ยาเม็ด
- ยาคอง
- ยาสูบ
- ยาต้ม
- ยาอบ/อาบ
- ยาพอก
- ยาทา
- ฯลฯ

การกิน/อาหาร บำบัด เช่น

- อาหารแสลง
- อาหารร้อน-เย็น
- อาหารปรับธาตุ
- อาหารตามธาตุ
- อาหารฤดูกาล
- บำรุงกำลัง
- บำรุงเ็นม
- บำรุงเลือด
- ยาอายุวัฒนะ
- ฯลฯ

ประเพณี-ปฏิบัติ ตามสิ่งแวดล้อม & เหนือธรรมชาติ

- เช่น
- ยันต์
- คานา
- พิศทาง, กำแพง
- ฤกษ์ยามยามดี
- ปุจฉา-วิสัชนา
- ชื่นแก้ทั้งสี่
- ทำบุญ, สวดมนต์
- ฯลฯ

บทที่ 6

บทสรุป

โครงการส่งค่ายนางองค์ความรู้"หมอเมือง"เพื่อการพัฒนาาระบบและตำราอ้างอิงของการแพทย์พื้นบ้านล้านนามีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมและเรียบเรียงองค์ความรู้และประสบการณ์ต่างๆของหมอพื้นบ้านในเขตภาคเหนือตอนบนหรือล้านนา เพื่อนำมาจัดระบบโครงสร้างให้มีความชัดเจนและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย สามารถสืบทอดองค์ความรู้ต่างๆให้แก่คนรุ่นหลังต่อไป โดยเริ่มจากการคัดเลือกหมอเมืองที่มีความรู้ที่เชื่อถือได้เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการที่เปิดโอกาสให้หมอเมืองได้แสดงองค์ความรู้และประสบการณ์ของตนเองในที่ประชุม มีการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลาย สามารถรวบรวมและได้ภาพของโครงสร้างทางทฤษฎีอย่างคร่าวๆ จากนั้นติดตามสังเกตและสัมภาษณ์เป็นกรณีศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ปฏิบัติจริงในชุมชน และนำข้อมูลที่ได้อามาเพิ่มเติมในโครงสร้างที่ได้จากการประชุมเชิงปฏิบัติการ เป็น(ร่าง)โครงสร้างทางทฤษฎีขององค์ความรู้"หมอเมือง"

ผลการศึกษา พบว่า ระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนาเป็นสิ่งที่มิอยู่จริงในสังคม ทำหน้าที่ดูแลรักษาสุขภาพของคนในภาคเหนือตอนบนมาเป็นเวลานาน นับเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่มีวิวัฒนาการแตกต่างจากการแพทย์ระบบอื่นๆ เป็นผลของการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อทางศาสนา และมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมไปตามยุคสมัย หลักการทางทฤษฎีบางส่วน คล้ายคลึงกับการแพทย์พื้นบ้านในแถบพื้นที่ใกล้เคียง เช่น อายุรเวท การแพทย์แผนไทย หรือการแพทย์แผนจีนอยู่บ้าง อาจเป็นเพราะมีการสื่อสารแลกเปลี่ยน เรียนรู้วัฒนธรรมต่างถิ่น แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในท้องถิ่นของตนเอง จนกลายเป็นระบบการแพทย์แผนวัฒนธรรมของตนเองในเวลาต่อมา

องค์ความรู้หมอเมืองมีลักษณะเฉพาะที่ชัดเจน โครงสร้างคร่าวๆของทฤษฎีขององค์ความรู้ของหมอเมือง พอสรุปได้ว่า หมอเมืองมองคนประกอบด้วย 2 ส่วน คือ กายที่ประกอบด้วยธาตุ 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ โดยหมอเมืองค่อนข้างให้ความสำคัญกับธาตุพระเจ้าที่เป็นช่องว่างต่างๆของร่างกาย ด้วย ส่วนที่สอง คือ จิตที่ทำหน้าที่ควบคุมการทำงานของร่างกาย มีหน่วยย่อยที่แยกออกไปตามอวัยวะต่างๆ 32 ส่วน เรียกว่า ขั้วญ การเกิดโรคหรือความไม่สบายต่างๆนั้น หมอเมืองเชื่อว่าเกิดจากความไม่สมดุลของสิ่งเหล่านี้ สาเหตุหลักเกิดจาก"กรรม"หรือการกระทำของบุคคลนั้น ทั้งที่เป็นกรรมเก่าที่ติดมากับจิตเดิมหรือได้รับการสืบทอดจากพ่อแม่ และกรรมปัจจุบันที่ส่งผลถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างขั้วญธาตุ สิ่งแวดล้อม และสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในการดูแลสุขภาพของคนล้านนาจึงเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับการกิน การอยู่ ที่เป็นการดำรงชีวิต มุ่งเน้นการสร้างสุขภาพ อย่างไรก็ตามเมื่อมีความเจ็บป่วยเกิดขึ้น จะมีวิธีการดูแลที่เป็นลักษณะเด่น ที่เป็นไปในลักษณะขององค์รวม คือ นอกจากจะรักษาทั้งกายและจิตของผู้ป่วยแล้ว ยังรวมถึงการดูแลครอบครัว เครือญาติและชุมชน โดยหมอเมืองได้แบ่งการดูแลสุขภาพออกเป็น พิธี

กรรมบำบัด กายบำบัด สมุนไพรบำบัด รวมทั้งวิธีการประทุติ/ปฏิบัติตามสิ่งแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆที่มีอิทธิพลจากความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิม

แต่ด้วยผลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ ระบบการแพทย์นี้จึงถูกละเลยและหลงลืมเช่นเดียวกับระบบการแพทย์พื้นบ้านอื่นๆในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษนี้ประชาชนทั่วไปให้ความสนใจกับการแพทย์ทางเลือกมากขึ้น จึงนับเป็นโอกาสอันดีที่จะพัฒนาระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนาให้เป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสังคม โดยเริ่มต้นจากการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวแพทย์ หรือ หมอเมือง ที่ยังเหลืออยู่ แล้วนำมาจัดทำเป็นตำราอ้างอิงให้แก่ผู้ที่สนใจต่อไป

นอกจากนี้ เนื่องจากยังไม่เคยมีการรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นระบบ รวมทั้งไม่มีการเขียนตำราที่สามารถอ้างอิงหรือสืบทอดความรู้ได้มาก่อน จึงทำให้องค์ความรู้ที่ได้จากหมอเมืองแต่ละท่านนั้น เป็นผลจากการคิดหรือปฏิบัติไปตามความเข้าใจของตนเอง ที่อาจมีทั้งส่วนที่ได้รับการสั่งสอนหรือแนะนำจากผู้ถ่ายทอดและส่วนที่เข้าใจเอาเอง โดยมีหลักฐานทางเอกสารประกอบเพียงบางส่วนเท่านั้น จึงควรมีการวิจัยเพิ่มเติมในรายละเอียดของทฤษฎีและวิธีการรักษาพยาบาลแต่ละอย่าง ที่สามารถหาพยานหรือหลักฐานที่ทำให้มีความน่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับมากขึ้น

การชำระรวบรวมองค์ความรู้ในเบื้องต้นนี้ ทำได้แค่เพียงกรอกรวบรวมเท่านั้น ยังขาดรายละเอียดที่ต้องการตรวจสอบและพัฒนาต่อไป จึงควรมีการศึกษาวิจัยเจาะลึกลงไปเพื่อให้ได้โครงสร้างที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยควรกระทำในลักษณะของกลุ่มคนที่เป็นภาคีหรือเครือข่ายที่ร่วมกันทำงานและวางแผนทางการพัฒนาที่ต่อเนื่อง มีกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ เพื่อให้ได้ตำรากลางที่เป็นที่ยอมรับของสังคม พร้อมทั้งจะสืบทอดต่อไป รวมทั้งควรมีการวางแผนทางการพัฒนาแหล่งสมุนไพรต่างๆเพื่อเตรียมการพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านในครบวงจรมากขึ้น

บรรณานุกรม

- กรรมนิการ์ พรมเสาร์ และสรรพสิริ อินจัน. การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ. แปลจาก
Traditional medicine and health care coverage, ed. by Robert H. Bannerman and
others. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2540.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. คื่นสุภาพแก่ประชาชน. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ประสานงานพัฒนา
แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย กองแผนงานฯ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, 2535
- _____. ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ประสานงานการ
พัฒนาแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย กองแผนงานสาธารณสุข สำนักงานปลัดกระทรวง
สาธารณสุข, 2535.
- บาร์โธโลมิโอ, โจเอล. เชียงรายล้านนา. เชียงราย : โรงพิมพ์สยามโฆษณาการพิมพ์, 2543.
- ประเวศ วะสี. สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปฏิรูประบบ
สุขภาพ, 2543.
- พระญาณสัมปันโน. ขอบคิจากบิณฑบาต. ลำพูน : โรงพิมพ์ร้านกัญญา, มปป.
- _____. ตำราพิธีกรรมโบราณ. ลำพูน : โรงพิมพ์ร้านกัญญา, มปป.
- มณี พยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ ส. ทรัพย์การพิมพ์, 2529
(เอกสารวิชาการชุดล้านนาศึกษา ลำดับที่ 3 โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม)
- มณี พยอมยงค์ และ ศิริรัตน์ อาสนะ. เครื่องสักการะในล้านนาไทย. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ ส.
ทรัพย์ การพิมพ์, 2538.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคณะ. รายงานการวิจัย ชชาติพันธุ์: ศักยภาพในการดูแลรักษาสุขภาพ
และ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กในภาคเหนือ.
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535.
- _____. รายงานการวิจัยศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อการดูแลสุขภาพ.
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535.
- ศรีเลา เกษพรม. ประเพณีชีวิตคนเมือง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2538. (เอกสารร่วม
สนโภช 700 ปี เชียงใหม่ ชุดภูมิปัญญาล้านนา ลำดับที่ 1)
- สมพร ภูติยานันท์. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยว่าด้วยสมุนไพรกับแพทย์
แผนไทย. กรุงเทพมหานคร : โครงการพัฒนาคำา สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการ
แพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, 2542.
- สุรพล คำวิรุฑ. ล้านนา สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : องค์การคำาครูสภา,
2542
- สุรสวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539.

ภาคผนวก

รายชื่อผู้เข้าร่วมเวทีสังคายนาองค์ความรู้หมอเมือง

1. ศ.นพ.ประเวศ วะสี	ภาควิชาโลหิตวิทยา โรงพยาบาลศิริราช
2. ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญหลง	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ภาค)
2. นพ.สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ	สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ
3. ภก.ยงศักดิ์ ตันติปัญญ	สมาพันธ์แพทย์แผนไทยฯ, กรรมการวิชาชีพสาขากายการแพทย์แผนไทย
4. ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มธ.
5. นพ.สมศักดิ์ ศุภวิทย์กุล	สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเชียงราย
6. ภก.ปรีชา แก้วคำปา	สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเชียงราย
7. เอนก สิริโนราชัย	ศูนย์ประสานงานการแพทย์แผนไทยภาคเหนือ
8. วิโรจน์ กันทาสุข	มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน อ.สันทราย จ.เชียงใหม่
9. มาลี ลีทธิเกรียงไกร	สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
10. ดารณี ย่อนชมจันทร์	โรงพยาบาลพญาเม็งราย จ.เชียงราย
11. สุภาพ เนตรสุวรรณ	โรงพยาบาลพญาเม็งราย จ.เชียงราย
12. มนัษยา มรรคอนันตโชติ	โรงพยาบาลเทิง จ.เชียงราย
13. จักรินทร์ นุรพิเรนทร์	โรงพยาบาลป่าแดด จ.เชียงราย
14. ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
15. อ.พัชรา ก้อยบุลกุล	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
16. ผศ.มาลี หมวกกุล	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
17. ผศ.ศรีสมร คุณากรดินทร์	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
18. ผศ.ธนู เมษะมาน	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
19. อ.ศรีวรรณ ไชยสุ	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
20. อ.สุรวุฒิ วนาภรณ์	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
21. อ.วิทยา วรรณศิริ	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
22. อ.กัธร หมวกกุล	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
23. อ.วิชร นันตะยานา	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
24. คมพล สุวรรณภู	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
25. ลีไทย พิกุล	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย
26. นคร จันดีวงษ์	ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย

รายชื่อหมอมือเมืองที่เข้าร่วมเวทีสังคายนาองค์ความรู้หมอมือเมือง

1. หมอบุญชู จันทบุตร	ต.หางดง อ.หางดง จ. เชียงใหม่
2. หมอบุญ อุปันท์	ต.หนองตอง อ.หางดง จ. เชียงใหม่
3. หมออินตา โปธิมา	ต.บ้านแม อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
4. หมอกำพล หนันชัย	ต.สบแม่ระ อ.หางดง จ.เชียงใหม่
5. หมอสมศักดิ์ กันตีมูล	บ้านออนกลาง กิ่ง อ.แม่ฮอน จ.เชียงใหม่
6. หมอสมใจ เรือนแก้ว	ต.โหล่งซอด อ.พร้าว จ.เชียงใหม่
7. หมอทอง อุดทาคำ	ต.ศรีดอนไชย อ.เทิง จ.เชียงราย
8. หมอสุชาติ รักษ์มุนษย์	ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
9. หมอลำราญ มาฟู	ต.โรงช้าง อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
10. หมอลิงห์คำ ยอดมูลดี	ต.ป่าซาง อ.แม่จัน จ.เชียงราย
11. หมอสมบุญณ์ ยั่งยืน	ต.ศรีดอนมูล อ.เชียงแสน จ.เชียงราย
12. หมอสมบุญณ์ ไชยรังษี	ต.ริมกก อ.เมือง จ.เชียงราย
13. หมอฮุ่น ณ น่าน	ต.เวียง อ.เทิง จ.เชียงราย
14. หมอหลวง คำน้อย	ต.ป่าแดด อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
15. หมอบุญยืน กุสวดี	ต.ป่าแดด อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
16. พระพอง สารคำ	วัดบ้านสักพัฒนา ต.ป่าแดด อ.ป่าแดด จ.เชียงราย
17. หมอจันทร์ ไชยประพันธ์	ต.พญาเม็งราย อ.พญาเม็งราย จ.เชียงราย
18. หมอบั่น หมื่นดี	ต.แม่เปา อ.พญาเม็งราย จ.เชียงราย
19. หมอตา สับสุข	ต.แม่เปา อ.พญาเม็งราย จ.เชียงราย
20. หมอคำหล้า หมื่นดี	ต.แม่เปา อ.พญาเม็งราย จ.เชียงราย
21. หมอทา ตั้งจิต	ต.แม่เปา อ.พญาเม็งราย จ.เชียงราย
22. หมอสิงห์ทอง คำดี	ต.แม่เปา อ.พญาเม็งราย จ.เชียงราย
23. หมอจันทร์ สว่างทิพย์	ต.รอบเวียง อ.เมือง จ.เชียงราย
24. หมอแสงเดือน เพ็ชรธนา	ต.เวียง อ.เมือง จ.เชียงราย
25. หมอผัด นาญชัย	ต.ป่าสัก อ.เชียงแสน จ.เชียงราย
26. หมอนัดดา เศษบุญมา	ต.แม่เจดีย์ อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย
27. หมอจิ่ง จอมแสง	ต.บุญ อ.เชียงทอง จ.เชียงราย
28. หมอจันทร์ จำดี	ต.เจดีย์ อ.แม่สรวย จ.เชียงราย
29. หมอทอง สุวรรณ์	ต.ท่ากว้าง อ.สารภี จ.เชียงใหม่

30. หมอบุณตัน ไชยสิทธิ์	ค.ขอนแก่น อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่
31. หมอปั้นแก้ว ตันนวล	ค.สันมหาพน อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
32. หมอยวงคำ วงศชัยยา	ค.ป่าไผ่ อ.ลี้ จ.ลำพูน
33. หมออวัช เสนธรรม	ค.มะกอก อ.ป่าซาง จ.ลำพูน
34. หมอแหล่ง ปละดี	ค.ทาสบเต้า อ.แม่ทา จ.ลำพูน
35. หมอชาติ ขวัญเมือง	ค.ร้องเข็ม อ.ร้องกวาง จ.แพร่
36. พระครูเวชรคุณ	วัดศรีคอนมูล ค.ร้องเข็ม อ.ร้องกวาง จ.แพร่
37. หมอแสง สุทธิ	ค.นาหมื่น อ.นาหมื่น จ.น่าน
38. หมอลนิท เรียบร้อย	ค.ดงเจน กิ่งอำเภอภูพานยาว จ.พะเยา
39. หมอชัยพจน์ คำปรงสิทธิ์	ค.แม่สุก อ.แม่ใจ จ.พะเยา
40. นพดล จำรัส	สถานีอนามัยบ้านเหล่า อ.แม่ใจ จ.พะเยา
-